જૈન-જ્ઞાન-મહોદધિ.

વિજ્ઞાનપત્રિકા.

ज्ञानादेव हि मुक्तिः स्यात् ॥

પ્રયોજક અને પ્રકાશક

ડૉ. ત્રિભોવનદાસ લહેરચંદ.

એલ એમ એન્ડ એસ

કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ.

જૈન-જ્ઞાન-મહોદધિ.

વિજ્ઞાપન-પત્રિકા.

'જૈન' વસતી ઘટે છે તેનું કારણ શું?

"જૈન" એ એક ધર્મવિશેષનું સૂચન કરનારો શબ્દ છે, પરન્તુ આધુનિક સમયમાં એ ધર્મના અનુયાયીઓ મોટે ભાગે વણિકો હોવાથી "જૈન કોમ" એ વણિકોની કોમ લખાય છે. હિંદુસ્તાનની સરકાર 'જૈન' ધર્મ પાળનારાઓને એક જુદી કોમમાં લેખે છે અને સામાન્ય રીતે બધા જૈનો વણિકો મનાય છે, તથાપિ જૈન ધર્મના અનુયાયીઓમાં વણિકો ઉપરાંત ભાવસાર, ક્ષત્રિય, કણબી, પારસી વગેરે જ્ઞાતિજનો પણ ભળેલા છે અને તેઓ બધા જૈન કોમમાં ગણાય છે. આ બધી જૈન કોમ ત્રીશ વર્ષ પહેલાં ૧૩ લાખની લેખાતી હતી તે હાલમાં ૮-૯ લાખની લેખાવા લાગી છે એટલે કે છેલ્લાં ત્રીશ વર્ષોમાં જૈનના પાસરા ૩ જેટલા બની ગયા છે. હિંદની વસતી વધતી જાય છે, ત્યારે જૈન કોમ વસતીમાં ઘટતી જાય છે તે ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે જૈનો કોઈ પણ કારણથી સ્વધર્મનો ત્યાગ કરીને પરધર્મમાં જતા રહેતા હોવા જોઈએ. પૂર્વે બધા વર્ણો જૈન ધર્મ પાળતા હતા અને અત્યારે પણ સર્વ વર્ણો એ ધર્મ પાળી શકે તેમ છે, છતાં જૈન વસતી ઘટતી જાય છે તો તેનાં કારણો ઘણાં ગંભીર હોવાં જોઈએ. કેટલાક દેશભેદે કરીને જૈન ધર્મને વિસરી ગયા છે, કેટલાક જૈન ધર્મના મહત્ત્વ તથા ઉપદેશને વર્ષોના નહિ સાંભળવાથી સ્વધર્મને ભૂલી ગયા છે, કેટલાક કોઈ કોઈ સામાજિક બંધારણો અને ગુંચવાડાઓને પરિણામે જૈન ધર્મનો ત્યાગ કરી ગયા છે, છતાં દેશમાં એક એવો વર્ગ પણ જૈન ધર્મને છોડી ગયો છે અથવા છોડી જવા જેટલી હદસુધી ઉદાસીન બની ગયો છે કે જે જૈન ધર્મના પ્રકાશને જોઈ શક્યો નથી—જોવાને તત્પર હોવા છતાં તે પ્રકાશ કોઈએ તેને બતાવ્યો નથી અને સ્વયમેવ પ્રકાશ ગ્રહણ કરવાને આતુર હોવા છતાં તે પ્રકાશના સાધનો તેની પાસે નથી! જેઓ ક્ષુદ્ર કારણોને લીધે જૈન ધર્મને છોડી ગયા હોય છે તેમને ક્ષુદ્ર પ્રયાસથી પુનઃ જૈન ધર્મના રસિક બનાવી શકાય, સમાજ અને સાધુઓની થોડી જાગૃતિથી તેઓને પુનઃ જૈનસમા-

જમા મેળવી શકાય, પરન્તુ પ્રકાશના દર્શન વિના નિરાશ બનેલાઓ એક વાર જાય છે, તેઓ પુનઃ આવી શકતા નથી અને તેથી તેઓ અન્ય ધર્મમા ભળે તે જૈન ધર્મને મોટી હાનિ થએલી લેખાવી જોઇએ. આ હાનિ થતી અટકાવવા માટે જૈન ધર્મ ઉપર પરતો પ્રકાશ પાડનારા સાધનો આ જાગૃતિના સમયમા જૈન કોમ પાસે હોવા જોઇએ છે.

જૈન સાહિત્ય-પ્રચારની અગત્ય.

મનુષ્યો પોતાના સામાજિક બંધારણોને જેમના તેમ ટકાવી રાખીને પણ જૈન ધર્મને ગ્રહણ કરી શકે છે પરન્તુ અત્યારે તેમ થવામા અનેક અંતરાયો ઉત્પન્ન થયા છે. એક અંતરાય જૈન ધર્મ સબંધી અન્યધર્મીઓએ ફેલાવેલી ખોટી લાગણીથી ઉત્પન્ન થએલો છે અન્યધર્મીઓના નિમાલ્ય આક્ષેપાથી **न गच्छेज्जिनमंदिरम्** જેવા વાક્યો તેઓના બોધવાક્યો તુલ્ય થઈ પડ્યા છે જૈનોની ખરી જીવદયાને ઉંધા સ્વરૂપમા સમજાવીને તેને હાસ્યજનક ઠરાવવાનો યત્ન પણ કરવામા આવે છે જૈન ધર્મના ઉચ્ચ તત્ત્વોને માટે લોકોને અન્યથા સમજાવીને જૈન ધર્મને નાસ્તિક ધર્મ કહી વગોવવામા આવે છે જૈન ધર્મની અહિંસાવૃત્તિની ખીલવણીને યુદ્ધકર્મોથી વિમુખ બનાવનારી માની દેશનુ સ્વાતંત્ર્ય ગુમાવવાનો દોષ તેને શિરે મૂકવામા આવ્યા છે. તેના અભક્ષ્યત્યાગના ઉપદેશને પ્રજાને નિર્બળ બનાવી દેવા માટે દૂષિત માનવામા આવ્યા છે. આ પ્રમાણે અન્ય ધર્મવાળાઓએ અને અન્ય મતવાળાઓએ જૈન ધર્મ સામે સખ્યાબંધ આક્ષેપો કર્યા છે. આ આક્ષેપો ભૂલભરેલા હોવા છતા આપણે તેમને દ્વેષમૂલક અને અપ્રામાણિક નહિ માની લઇએ. આપણે માનવુ જોઇએ કે અજ્ઞાન અથવા અપૂર્ણ જ્ઞાનમાથી એ આક્ષેપો જન્મ પામ્યા છે અને એ આક્ષેપોનુ નિરસન કરવાનો યત્ન જૈનોએ થોડા-ઘણા પ્રમાણમા કર્યો છે, પરન્તુ તે તેનુ ખરૂ નિરસન નથી. આક્ષેપ કરનારાઓનુ જ અજ્ઞાન દૂર થાય તેવા સાધનો અને તેવુ સાહિત્ય પ્રકાશમા લાવવુ એ જ તે નિરસનનો ખરો માર્ગ કહેવાય અને એ જ રીતે જૈન ધર્મ ઉપર થતા અજ્ઞાનમૂલક આક્ષેપો બંધ થવા લાગે. એવા આક્ષેપોથી ખોટે માર્ગે દોરવાએલી પ્રજાને ઉપદેશથી અને સાહિત્યપ્રચારથી ખરા જ્ઞાનમા લાવવી જોઇએ. ઉપદેશપ્રચારને માટે જૈન સાધુ-સાધ્વીઓએ પોતાનુ વિહારનુ ક્ષેત્ર વિસ્તારવુ જોઇએ અને જૈન સમાજે ઉપદેશક ખાતાઓની સ્થાપના કરી પતિત થએલા પ્રજાવિભાગોને સન્માર્ગે તરફ વાળી તેમને જૈન ધર્મના પ્રેમી બનાવવા જોઇએ. ઉપદેશ-પ્રચાર ઉપરાત સાહિત્ય-પ્રચારને માટે આપણા પ્રાચીન ગ્રંથો અને

સૂત્રોનો ઉદ્ધાર કરવાને ઘણું કરવાની હજી જરૂર છે એ ખરૂં છે, પરન્તુ તેની સાથે સાથે નવું જૈન સાહિત્ય પણ ઉત્પન્ન થવાની જરૂર છે. જૈનેતર પ્રજાવર્ગને ઉપયોગી થઇ પડે એ પ્રકારનું સાહિત્ય તો બહુ જ થોડું છે અને જૈનેતર પ્રજા જૈન ધર્મના મૂળ તત્ત્વોથી પણ બહુ અંશે અજ્ઞાન રહેવા પામી છે તેનું એક મુખ્ય કારણ એ પ્રકારના સાહિત્યનો અભાવ પણ છે. હિન્દની જૂદી જૂદી ભાષાઓના સાહિત્યમાં જૈન ધર્મ ઉપર પ્રકાશ પાડનારૂં કે તેની વિશિષ્ટ માહિતી આપનારૂં એવું સાહિત્ય થોડું જ છે કે જે જૈનેતર પ્રજાને ઉપયોગી થઇ પડે. આ પ્રમાણે જૈન તેમજ જૈનેતર પ્રજાને જૈન ધર્મ સબંધી માહિતી આપનારા નવા જમાનાને અનુકૂળ થઇ પડે તેવા સાહિત્યની જરૂર છે અને તેથી પ્રાચીન સાહિત્યના ઉદ્ધારની સાથે સાથે જ આ કાર્ય પણ થવું જોઇએ છે.

જૈન પરિભાષાની ગૂઢતા.

હિન્દના અન્ય ધર્મોની પેઠે જૈન ધર્મની પરિભાષા પણ કેટલીક વિશિષ્ટતાવાળી છે અને એ વિશિષ્ટતા જૈન ધર્મ, તેના તત્ત્વો, તેના મહાપુરૂષોના જીવન, જૈન સમાજની ચાલ–રીતિ ઇત્યાદિને અવલંબી રહેલી છે. આથી જૈન ધર્મની માહિતી તેના તત્ત્વો તથા તેનું સાહિત્ય એ સર્વમાં આગળ વધવા માગનાર જૈનો અને જૈનેતરોને તેની પરિભાષા સમજવાની મોટી જરૂર જણાય છે પરન્તુ એ પરિભાષાની સમજૂતી આપનારો જોઇએ તેવો સારો શબ્દકોષ પણ અત્યારે આપણી પાસે નથી. માગધી ભાષાનો સારો કોષ આ પરિભાષાની ગરજ કેટલેક અંશે સારી શકે, પરન્તુ તે પણ અત્યારસુધી જન્મ પામ્યો નથી અને તેની મોટી આવશ્યકતા જણાઇ આવે છે અત્યારસુધીમાં બહાર પડેલા કેટલાક નાના–મોટા કોષો આ જરૂરીઆતને પૂરી પાડનારા જણાઇ આવ્યા નથી. માગધી ભાષાનો શબ્દકોષ કે પ્રચલિત જૈન પરિભાષાનો કોષ પણ જૈન ધર્મ સબંધી સંપૂર્ણ માહિતી આપવાને પૂરતો થઇ પડે તેમ નથી. જૈન ધર્મનું એક પ્રાચીન કે અર્વાચીન પુસ્તક વાંચતાં એવા કેટલાક શબ્દો આવે છે કે જેના અર્થો કોષમાંથી મળી શકે, પરન્તુ કેટલાક શબ્દો એવા પણ મળી આવે છે કે જે શબ્દકોષમાંથી મળી શકે નહિ અને જેના સબંધમાં વિશેષ માહિતી મેળવ્યા વિના વાચકને પૂર્ણ સંતોષ કે આનંદ થાય નહિ. જૈન તેમ જ જૈનેતર ઉભય વર્ગને એ અધૂરી સમજને લીધે જૈન સાહિત્ય અગમ્ય જેવું થઇ પડ્યું છે અને થઇ પડવાનો સંભવ છે, જૈન ધર્મ પ્રત્યેનો ઉદાસીન ભાવ પણ એ અગમ્યતાનું જ સીધું પરિણામ છે.

પ્રતિક્રમણ એટલે શુ ? પ્રવચન માતા એ શુ ? ગુણસ્થાનકનો અર્થ શો ? એ પ્રશ્નોનુ નિરાકરણ કદાચ એક જૈન કોષ કરી આપે, અથવાતો કોઇ વિદ્વાન્ શ્રાવક કે જૈન સાધુને પૂછવાથી તેનો ખુલાસો મળી શકે, પરંતુ દરેક પ્રકારની અગમ્યતાને વખતે એવો યોગ મળી શકતો નથી અને શબ્દકોષ પૂરતો થઈ શકતો નથી. હરિભદ્રસૂરિ કોણ હતા ? તક્ષશિલા નગરી ક્યા આવી ? શબ્દકલ્પદ્રુમ કોણે અને ક્યારે રચ્યો ? વૈતાઢ્ય પર્વતનુ સ્થાન કયુ ? વસ્તુપાળ–તેજપાળ અને હરિબળ મચ્છીના જીવનનો ઉપદેશ શુ ? એવી એવી બાબતોના ખુલાસા શબ્દકોષ કરી આપી શકે નહિ અને ખુલાસા વિના તે તે શબ્દોના પ્રયોગવાળા ગ્રંથનું વાચન પૂરતી સમજ, સંતોષ કે આનંદ આપી પણ શકે નહિ. તેટલા માટે જૈન ધર્મ, સાહિત્ય, સમાજ, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, પરિભાષા ઇત્યાદિના સર્વ શબ્દો અને વિષયોનું જેમ બને તેમ વધારે જ્ઞાન આપનારો ગ્રંથ એ આ સમયની મોટામા મોટી જરૂરીઆત છે.

" જૈન–જ્ઞાન–મહોદધિ. "

આ જરૂરીઆત Encyclopœdia Britannica ની શૈલીને અનુસરીને એક જૈન મહાગ્રંથ તૈયાર કર્યા વિના પૂરી પડી શકે તેમ નથી અને તે પ્રકારનો ગ્રંથ તૈયાર કરવાના ઇરાદાથી અમે કેટલુક કાર્ય કરેલુ છે. એ ગ્રંથનું નામ " જૈન–જ્ઞાન–મહોદધિ " અથવાતો Encyclopædia Jainica રાખવાનો કિંવા વિદ્વાનોની સૂચના પ્રમાણે અન્ય કોઇ નામ ગખવાનો ઇરાદો છે. તે ગ્રંથમા જૈન ધર્મની અને તે ધર્મની સાથે સંબંધ ધરાવતી પ્રત્યેક બાબત–નાની યા મોટી, રૂઢ શબ્દ કે દંતકથા, ઐતિહાસિક કે ભૌગોલિક, સાહિત્યવિષયક કે પારિભાષિક–ની માહિતી–ખુલાસો જેટલા પ્રમાણમા ઉપલબ્ધ થઇ શકે તેટલા પ્રમાણમા એકત્ર કરીને આપવાનો ઇરાદો રાખ્યો છે.

આ મહાગ્રંથનો ઉદ્ભવ પાશ્ચિમાત્ય મહાગ્રંથોની શૈલીએ જ થવાનો છે અને તેના કેટલાક કારણો છે. સંસ્કૃત–પ્રાકૃતાદિ પ્રાચીન આર્ય ભાષાઓમા Encyclopœdia જેવો ગ્રંથ લખાએલો જોવામા આવ્યો નથી, પરન્તુ પશ્ચિમના દેશોમા સર્વ વિષયોનુ જ્ઞાન આપનારા ગ્રંથો ઘણા જ જૂના વખતથી લખાતા આવ્યા હોય એવુ માલૂમ પડ્યુ છે. Encyclopœdia ની ખરી વ્યાખ્યા " જ્ઞાનની સર્વ શાખાઓની માહિતીનો સંપૂર્ણ સંગ્રહ " એટલા શબ્દોમા સમાઇ જાય છે.* યુરોપમા જૂનામા જૂની "એનસાઇ-

---

* The idea seems to be a complete course of instruction in all parts of knowledge. —ENC BRIT.

ક્લોપીડિયા" ગ્રીક વિદ્વાન્ પ્લીનીની કહેવાય છે જેણે ૩૭ ગ્રંથોમા ૨૦૦૦૦ બાબતોની માહિતી આપી છે. તેણે ૧૦૦ ગ્રંથકારોએ લખેલા ૨૦૦૦ ગ્રંથોમાથી એ સગ્રહ કર્યો હતો. ૧૫૩૬ સુધીમા તે ગ્રંથની ૪૩ આવૃત્તિઓ છપાઇને પ્રસિદ્ધ થઇ હતી. આર્યાવર્તના પ્રાચીન સાહિત્યમા આ પ્રકારના સંગ્રહો નથી, પરન્તુ હાલના સમયને માટે એવા સંગ્રહોની આવશ્યકતા જણાય, તો પશ્ચિમના અનુકરણરૂપે પણ એ તૈયાર કરવા એ ઘણુ મહત્ત્વનુ કાર્ય છે. અગ્રેજી ભાષામા Encyclopœdia Britannica નામનો મહાભારત ગ્રથ ૧૭૭૧ મા પહેલવહેલો પ્રસિદ્ધ થયો હતો. અમેરિકામા Encyclopœdia Americana નામનો ગ્રંથ પહેલવહેલો ૧૮૩૦ મા પ્રસિદ્ધ થયો હતો. ગુજરાતી ભાષામા અને સાભળવા પ્રમાણે બંગાળી ભાષામા તેવા ગ્રથોની રચના થઇ છે અને મરાઠી ભાષામાં હાલમા તેવો ગ્રથ રચવાની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે. ગુજરાતી ભાષામા થએલો તેવો યત્ન પહેલવહેલો જ હોવાથી ઉત્તેજનને પાત્ર હોવા છતા મુશ્કેલીસ છે, ખામીઓવાળો છે અને નિરાશા ઉત્પન્ન કરે તેવો છે. પશ્ચિમના દેશોમા એવા ગ્રથો તૈયાર કરવાને જે ભારે પરિશ્રમ ઉઠાવવામા આવે છે, તેવો જ પરિશ્રમ ઉઠાવીને હિંદની દેશી ભાષામા એવો ગ્રથ તૈયાર કરવામા આવે એ અગત્યનું છે અને જમાનાની એ ખરેખરી જરૂરીઆત છે. અમારો પ્રયત્ન માત્ર જૈન ધર્મને અવલબીને જ મહત્ત્વનો થશે, તોપણ આર્યાવર્તની દેશી ભાષાઓને માટે એક અદ્વિતીય જ્ઞાનસગ્રહ થાય એવી અમારી અભિલાષા અને ઇચ્છા છે: એ અભિલાષા પાર પાડવામા વિદ્વાનો સાહાય્યભૂત થશે એવી આશા રાખીએ છીએ.

ગ્રથરચનાનું દિગ્દર્શન.

આ ગ્રથની રચનાની શરૂઆત આજથી દશેક વર્ષ અગાઉ અમે અમારી જાતે કરી હતી. તે વખતે આવો મહાગ્રથ તૈયાર કરવાની ધારણા–સ્વપ્ન પણ નહોતું. ધર્મકાર્ય કરવાને માટે નિયમિત રીતે જે કાઇ ફુરસદનો વખત મળી શકતો તેનો ઉપયોગ જૈન ધર્મના ગ્રથો–સૂત્રો–રાસો વગેરેનો અભ્યાસ કરવામાં અમે કરતા અને તેમા શબ્દો સમજવામા જે કાઇ કિલષ્ટતા પડતી તે માટે તેનું ટિપ્પણ કરી રાખીને અવકાશે કોઇ જૈન મુનિને મળીને તેનો ખુલાસો મેળવતા આવા ખુલાસા તુરત લખી લેવામા અમને આનદ મળતો. કાળક્રમે આ સંગ્રહ મોટો ને મોટો થતો ચાલ્યો અને પછી આ પ્રકારના શબ્દોના ખુલાસાઓનો મોટો સંગ્રહ પુસ્તકાકારે તૈયાર હોય તો કેવુ સારૂ ? એવો એક અભિલાષ મનમા

ઉત્પન્ન થયો. એ અભિલાષને એક કુદરતી પ્રેરણાથી ટેકા મળ્યો અને આ મહાગ્રંથની રૂપરેષાઓ તૈયાર કરવા પાછળ અમે ચિત્ત પરોવ્યું. આ આ ગ્રંથના છેવટના સ્વરૂપમા તો વર્ણાનુક્રમ પ્રમાણે સઘળા શબ્દોના ખુલાસા ગોઠવાય તો વધારે સારૂ એવી અમારી ધારણા છે, પરન્તુ હાલ તુરત કાર્યની સરલતા તથા કાર્ય કરનારની સગવડને માટે સઘળા શબ્દોને પાચ વિભાગોમા વહેચી નાખવામા આવ્યા છે. (૧) દ્રવ્યાનુયોગ, (૨) ઇતિહાસ, (૩) ભૂગોળ, (૪). પુસ્તક, અને (૫) પરચુરણ કે જેમાં દંતકથાઓ તથા કથાઓમા આવતા અને બીજા શબ્દોનો સમાવેશ થાય છે. આ પાચે વિભાગોમા જૈન ધર્મ સાથે નજીકનો કે દૂરનો સબંધ ધરાવતા સઘળા શબ્દો અને તે વિષેની ઉપલબ્ધ થતી સઘળી માહિતી એકત્ર કરીને આપવામા આવશે. આ માહિતી મેળવતા એટલું જ નહિ પણ તે માહિતી માટેના સાધનોને શોધતા અમને, અમારા માણસોને અને અમારા મિત્રોને ઘણો પરિશ્રમ વેઠવો પડયો છે અને ભવિષ્યમા તે કરતા પણ વધારે પરિશ્રમ વેઠવો પડશે, એ આવા કાર્યોનો સ્વલ્પ પણ અનુભવ ધરાવનારા વિદ્વાનોને સહજ લક્ષમા આવશે. આવું કાર્ય અસાધારણ પરિશ્રમ લીધા વિના પાર પડી શકે જ નહિ અને અમને એટલો સતોષ છે કે જેમ અમારો પરિશ્રમ વધશે તેમ ગ્રંથનુ મહત્ત્વ પણ વધશે. જૂના છપાએલા પુસ્તકો મેળવવામાં, હસ્તલિખિત ગ્રથોના સશોધનમા, ગ્રથભડારો તપાસીને પ્રશસ્તિઓ વગેરે એકત્ર કરવામા, જૈન મદિરોના શિલાલેખોની પ્રતિઓ ઉતરાવવામા, જૈન તીર્થોની જૂની અને નવી સર્વ પ્રકારની માહિતી મેળવવામા અને છેલ્લે એ સર્વ કાર્યોને માટે જૂદા જૂદા સ્વભાવના જૈન બંધુઓ, ધર્મભોળા મનુષ્યો, ગ્રંથભડારો બતાવવાથી પોતાનુ અમૂલ્ય દ્રવ્ય હરાઇ જવાની ભીતિવાળાઓ, અમારા ઉદ્દેશને નહિ સમજવાથી ભય અને શકની નજરથી જોનારાઓ વગેરે વગેરેના પરિચયમા આવીને તેમની કૃપા મેળવી અમારા કામનો માર્ગ નિષ્કંટક કરવામા અમને જે કાઇ શ્રમ લેવો પડયો છે તેનો બદલો આ ગ્રથ પ્રકાશમા આવવાથી મળવાના સતોષ સિવાય બીજી કોઇ રીતે મળે તેમ નથી આ સર્વ કાર્યોમા અનેક જૈન મુનિઓએ અમોને માર્ગદર્શન કરાવવાની, માહિતી એકત્ર કરવા માટે આગેવાનોને ભલામણ કરવાની, કેટલીક મુખોપમુખ ચાલી આવતી માહિતી પૂરી પાડવાની અને ચોક્કસ વિગતોને માટે અંગુલિનિર્દેશ કરવાની કૃપા દર્શાવી છે અને તેથી અમારા પરિશ્રમના પ્રમાણમા સારૂ ફળ મળેલુ અમે માનીએ છીએ.

શબ્દોને પાચ વિભાગોમા વહેચી નાખવામા આવ્યા છે અને એ સર્વ વિભાગોનું સારૂ જ્ઞાન એક જ વ્યક્તિમા હોવાનું સંભવિત નહિ હોવાથી પૃથક્ પૃથક્ વિષયોનું જ્ઞાન ધરાવનારા પૃથક્ પૃથક્ વિદ્વાનો આ સંગ્રહને માટે મેળવવામા આવ્યા છે તેમજ હજી બીજા વિદ્વાનો

વિભાગોનું સ્પષ્ટીકરણ.

મેળવવાનો પ્રયાસ ચાલુ છે. એ વિદ્વાનો જેમ બને તેમ નિર્દોષ–ખામીરહિત અને સપૂર્ણ વિગતો મેળવવાનો યત્ન કરશે અને નિશ્ચિત કરવામા આવેલી મુખ્ય રૂપરેખાઓને અનુસરીને સઘળા લેખો તૈયાર કરશે, છતા **निर्दोष एको जिन:** એ કથન પ્રમાણે એ લેખોમા કેવળ નિર્દોષિતાનો સભવ નહિ હોવાથી વિદ્વાન્ બધુઓ એ કાર્યપ્રણાલિમા અથવા બીજી કોઇ દિશામા જે કાઇ સૂચના કરશે તે બની શકતા પ્રમાણમા આભાર સાથે ગ્રહણ કરવામા આવશે.

(૧) જેટલા જૈન પારિભાષિક તથા રૂઢ શબ્દો હોય તેનો સમાવેશ 'દ્રવ્યાનુયોગ'ના મથાળામા કરવામા આવ્યો છે. તેવા શબ્દોનું મૂળ ધાતુસિદ્ધ સ્વરૂપ, વ્યુત્પત્તિ, વ્યુત્પત્ત્યર્થ, રૂઢાર્થ, તેનો પૃથક્ પૃથક્ સ્થળે થએલો ઉપયોગ અને તદ્વિષયક ઓછો–વધુ ઇતિહાસ જે કાઇ મેળવી શકાયો હોય તે સઘળુ એ પ્રત્યેક શબ્દમા આપવામા આવશે. થોડા શબ્દો:—અનન્તક, અનવસ્થાપ્ય, અનુપલબ્ધિ, અભિનિપધા, અયન, અસ્વાધ્યાય, અણુવ્રત, આલોચના, અપ્કાય, આહાર, આભિનિબોધિક, આચાર્ય, આણુ, ઇંદ્રિય, ઉપયોગ, કલ્યાણક, કેવલી, ચૈત્ય, છત્ર, તિથિ, નય, નિદ્રા, પરિગ્રહ, પલ્યોપમ, લેશ્યા, સચિત્ત, રાહુ ઇત્યાદિ

(૨) ઇતિહાસના વિભાગમા શ્રીમન્ ભગવાન્ મહાવીરના સમયથી હાલના સમયસુધીમા થએલા સર્વ આચાર્યો, રાજા–મહારાજાઓ વગેરેનો સવત્ સાથે ઉપલબ્ધ થતો વૃત્તાન્ત આપવામા આવ્યો છે. બધા ગચ્છોની બની શકે તેટલી વશાવળી વૃક્ષરૂપે આપી છે, તથા શિલાલેખો અને પ્રશસ્તિઓ પણ સંશોધન કરીને તૈયાર કરવામા આવી છે. શૃંખલાબદ્ધ ઇતિહાસની જૈન સાહિત્યમા મોટી ખામી છે, તેથી આ ગ્રંથનો આ વિભાગ તૈયાર કરવામા પ્રાચીન ગ્રથોના સંશોધન માટે મોટો શ્રમ લેવામા આવ્યો છે અને હજી તેથી પણ વધારે શ્રમ ઉઠાવવો પડશે એમ અમે માનીએ છીએ. થોડા શબ્દો:—અંચલ ગચ્છ, અભયદેવસૂરિ, ધ્રૂવસેન, નારચંદ્ર સૂરિ, પાયચંદ ગચ્છ, પેથડશાહ, માનતુંગ, માનદેવ, જ્ઞાનસાગર, મુનિસુદર, વિમળશાહ, વલ્લુવર, રત્નપ્રભસૂરિ, જ્ઞાનવિમળ, દેવર્દ્ધિ, સિદ્ધસેન દિવાકર, હીરવિજય

સૂરિ, વિક્રમ રાજા, પોહિની, હેમાભાઇ, મોતીશા, પ્રેમચંદ રાયચંદ, લાલભાઇ દલપતભાઈ, જોરાવરમલજી, બાબુ ધનપતિસિંહજી, બદ્રીદાસજી, હેમાચાર્ય, કાલિકાચાર્ય, ચક્રેશ્વરસૂરિ, શોભનાચાર્ય, ધનપાલ પંડિત, ધર્મઘોષસૂરિ, અંબિકા, સગરામ સોની, આનંદઘનજી, કર્પૂરવિજયજી, સવાઇ બહાદુર, ઇત્યાદિ.

(૩) 'ભૂગોળ'ના વિભાગમાં જૈન ધર્મ તથા સાહિત્ય સાથે સંબંધ ધરાવનાર પ્રત્યેક સ્થળ, ગામ, નગર, નદી, પર્વત, ગુફા, વન ઇત્યાદિ સબંધી વર્ણનનો સમાવેશ થાય છે. આમાના ઉપયોગી સ્થળોના ફોટોગ્રાફો, રંગીન પ્લેટો, તેને લગતા શિલાલેખો અને કારીગીરી ઇત્યાદિના ચિત્રો પણ ઉતારી લેવામા આવ્યા છે, જે સઘળાં આ મહાગ્રથમા આપવામા આવશે. જૈન ધર્મનો પ્રભાવ જ્યા વર્તી રહ્યો હોય એવા સ્થળોમા કેટલા ઉપાશ્રયો, ધર્મશાળાઓ, દહેરાસરો અને તેમની સ્થાપનાનો ઇતિહાસ ઇત્યાદિ સર્વ વિગતો આ પ્રકરણમા આવે છે. આ વિભાગ તૈયાર કરવાને અત્યારસુધીમા ઘણો શ્રમ ઉઠાવવામા આવ્યો છે અને હજી પણ કેટલોક શ્રમ લેવાનો છે. આખા ભારતવર્ષમાં જ્યા થોડી પણ જૈન વસતી માલૂમ પડે ત્યા ખાસ માણસ મોકલીને તત્સંબંધી વિગત—અર્વાચીન તેમજ પ્રાચીન—એકત્ર કરવી અને તેનો સમાવેશ આ વિભાગમા કરવો એ લક્ષ્યબિન્દુ રાખવામાં આવ્યુ છે. થોડાએક શબ્દોઃ-જાફર, જામનગર, જંબુદ્વીપ, ઓંકારનગર, કંકાલી, ધારાનગરી, પાટણ, ભદ્રેશ્વર, કદંબગિરિ, ઉજ્જન, વરકાણા, વલ્લભીપુર, માંડવગઢ, રામગિરિ, લંકા, ચંપાપુરી, ગોઘા, ખંભાત, મેરૂપર્વત, ઇત્યાદિ.

(૪) 'પુસ્તક' વિભાગને માટે બની શકે તેટલા જૂના પુસ્તકોની માહિતી વિદ્વાનોદ્વારા એકત્ર કરાવી લેવામા આવી છે જૂના ગણાતા સર્વ ગ્રંથભંડારો જેવાકે જેસલમીર, પાટણ, લીંબડી, અમદાવાદ, વડોદરા, છાણી, ખંભાત, ભરૂચ, કોડાય (કચ્છ), ભાવનગર, મુંબઈ રોયલ એશિયાટિક સોસાયટી, એલ્ફીન્સ્ટન કૉલેજ લાયબ્રેરી, પૂનાનુ ડૉ. સર ભાંડારકર ઇન્સ્ટીટ્યુટ, ડેક્કન કૉલેજ લાયબ્રેરી, અને વર્તમાનકાળે વિહરમાન સર્વ મુનિ મહારાજાના ગ્રંથ ભંડારો, એ સર્વનુ અવલોકન કરી તેમાના પુસ્તકોની રચનાનો સમય, રચનારનું નામ, રચનાનુ સ્થળ, તે ઉપર ટીકા—અવચૂરી—ટબ્બો ઇત્યાદિ થયાં હોય તો તેની માહિતી, ગ્રંથનો વિસ્તાર, હસ્તલિખિત કે મુદ્રિત ઇત્યાદિ સઘળી હકીકત ગ્રથકારની પ્રશસ્તિના ઉતારા સાથે આ વિભાગમા સગ્રહવામા આવી છે. થોડાએક પુસ્તકોના નામઃ—વીતરાગાર્ણવ, વૃદારવૃત્તિ, પંચાસક વૃત્તિ, વ્યાખ્યાન ચૂડામણિ, શતપદિકા, શાસ્ત્રસાર સમુ-

ચ્ચય, ષદ્દર્શન સમુચ્ચય, રતિકલ્પ, રત્નકોશ, શીલવતી રાસ, શંકર દિગ્વિજય, શાન્તિનાથ ચરિત્ર, શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય, રામચરિત્ર, વિવેકમંજરી, વસ્તુપાલ પ્રબંધ, પિંડનિર્યુક્તિ, નવગ્રહરાશિવિચાર, છંદઃશાસ્ત્ર, કુમારપાળ પ્રતિબોધ ઇત્યાદિ.

(૫) ઉપર જણાવેલા ચાર વિભાગોમાં નહિ આવતા એવા શબ્દો તથા નામો વગેરેનો સમાવેશ 'પરચુરણ' ના વિભાગમા કરવામાં આવ્યો છે. આગમોમા આવતી ઔપદેશિક કથાઓ, ખગોળ, જ્યોતિષ, વિજ્ઞાન, સામુદ્રિક શાસ્ત્ર, સ્વપ્ન વિચાર આદિ વિષયોને લગતા શબ્દો તથા નામો, ત્રિશષ્ઠિશલાકા પુરૂષોના ચરિત્રો અને જૂદા જૂદા રાસાઓમા આવેલી હકીકતોનો ભાગ આ વિભાગમા આવશે. ઉપર જણાવેલા ચાર વિભાગો તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમા રહેવા પામે અને અન્ય બાબતોના મિશ્રણથી તેની વિશુદ્ધતા દૂષિત થવા ન પામે તેટલા માટે આ વિભાગના શબ્દોને એક જૂદા પ્રકરણમા એકત્ર કરેલા છે. થોડાએક શબ્દોઃ—એકદત્તિ, આગમ, ઐર્યાપથિકા, આશાતના, ઓસરવુ, કાચ, ચોલપટ્ટા, કવલી, ઠવણી, કષાય, કાયક્લેશ, મૈથુન, પરિહાર, અતિચાર, ગુપ્તિ, સમિતિ, ભદ્રાસન, કૌસ્તુભ, સુઘોષા, મંગલદીવો, ગુહલી, કાઉસ્સગ્ગ, ગભારો, ભામંડળ, ખામણા, ખેચર, પન્યાસ, ચોમાસી, ઇત્યાદિ.

ગ્રંથની મુખ્ય ઉપયોગિતા.

એ રીતે જૈન ધર્મના પૃથક્ પૃથક્ વિષયોનો આ એક મહાભંડાર થશે અને તેથી તે જૈન તેમજ જૈનેતરોને હમેશના સાથી તરીકે ઉપયોગી થઈ પડે એવી શૈલીથી તેમાના લેખો તૈયાર કરવાની ધારણા રાખવામા આવી છે. જૈનેતર ધર્મોના ઇતિહાસ ભૂગોળ, પારિભાષિક શબ્દો ઇત્યાદિની સાથે તુલના કરવામા અને જૈન દૃષ્ટિએ સર્વ વિષયોનુ સ્પષ્ટીકરણ મેળવવામા આ ગ્રંથ જ્ઞાનપ્રાપ્તિના જિજ્ઞાસુની અભિલાષાને સંતુષ્ટ કરી શકે એવો અમારો મનોરથ છે એમાંની વિવેચના માત્ર એકાન્તિક દૃષ્ટિથી આપવાની નથી, પરન્તુ તટસ્થ દૃષ્ટિથી આપવાનુ અમોને ઉચિત જણાયુ છે, તે આ વિજ્ઞાપનપત્રિકાની સાથે જોડવામા આવેલા થોડાએક નમૂનાના શબ્દો ઉપરના વિવેચનો ઉપરથી જણાઇ આવશે. આ ગ્રંથને જૈન ધર્મના સઘળા ફીરકાઓને માટે Book of Reference થઇ પડે તેવો બનાવવો એવી ધારણા રાખવામા આવી છે અને તેથી તેમા કોઇ ગચ્છ કે સંપ્રદાયનું ખંડન-મંડનાત્મક વિવેચન જોવામા આવશે નહિ. અભિલાષા તો એવી છે કે "જૈન" એ શબ્દની સાથે સંબંધ ધરાવતું કોઇ પણ પ્રકારનું વિવેચન આ ગ્રંથની બહાર રહી જવા પામે નહિ.

ગ્રંથની ભાષા તથા લિપિ.

આ મહાગ્રંથ આખા ભારતવર્ષને ઉપયોગી થાય તેવો કરવાની અગત્ય છે કારણકે એક જૈન ગ્રંથ પૃથક્ પૃથક્ પ્રાંતિક ભાષાઓમા બહાર પડે એ કાર્ય ઇચ્છવાયોગ્ય હોવા છતાં સુશક્ય નથી. આ કારણથી જો આખો ગ્રંથ હિંદી ભાષામા તૈયાર કરવામા આવે તો એ ભાષાનો પ્રચાર જૂદા જૂદા પ્રાંતોમા સારી પેઠે થએલો હોવાથી તેમજ ભાષા સરલ હોવાથી ઘણા પ્રાંતોને ઉપયોગી થાય. હાલમા તો તેને ગુજરાતી ભાષામા જ તૈયાર કરવામા આવે છે અને પ્રસિદ્ધિ પહેલા તેનુ ભાષાન્તર હિંદીમા કરાવવું જોઇએ. ગુજરાતી ભાષા એમ ને એમ રહેવા દઇને જો બાળબોધ લિપિનો ઉપયોગ કરવામા આવે તો કેટલેક અંશે તે ગુજરાત સિવાયના બીજા પ્રાંતોની પ્રજાને ઉપયોગી થઈ પડે પણ હિંદી ભાષા જેટલો ઉપયોગી તો તે ન જ થાય; પરન્તુ ભાષા ગુજરાતી જ રહેવા દીધાથી ભાષાંતરનો શ્રમ અને વિત્તવ્યય બચી જાય અને તે પણ ઘણો મોટો લાભ છે. આમાને કયે માર્ગે કામ લેવું એ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનુ હજી બાકી રાખ્યુ છે. એક ઘણી દૂરની આશા પણ રાખી છે, પરન્તુ તે માત્ર 'આશા' જ છે અને તે એ છે કે અવકાશ મળતા તેને અંગ્રેજી ભાષામા પણ તૈયાર કરતા રહેવું, કે જેથી દુનિયાના ચારે ખંડમા તેનો પ્રચાર થઇ શકે અને જૈન ધર્મથી અજ્ઞાન રહેલો દુનિયાનો ભાગ તેના પ્રકાશથી ઉજ્જવલ બનવા પામે.

માગધી અને પારિભાષિક શબ્દકોષ.

આ મહાગ્રંથ જ્યારે પૂરો થશે ત્યારે તે કેટલો ઉપયોગી થઇ પડશે તે તો વિદ્વાનો સહેલાઇથી સમજી શકે તેમ છે એટલે અમને તે વિષે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. આધુનિક જૈન સાહિત્યની અપૂર્ણતાને કારણે તે સાહિત્યને યુનિવર્સિટીમા સ્થાન મળતું નથી, અભ્યાસક્રમમાથી બાતલ રાખવામા આવે છે; ઇત્યાદિ મુશ્કેલીઓ આ મહાગ્રંથના અસ્તિત્વથી ટળી જવાની આશા રહે છે. આવો મોટો ગ્રંથ તૈયાર કરવાને મોટું ખર્ચ પણ કરવું પડે એ ખુલ્લુ છે. અત્યારસુધીમા તે પાછળ હજારો રૂપિયા ખર્ચાઇ ચૂક્યા છે અને હજી બીજી મોટી રકમની જરૂર રહેશે. આ ગ્રંથને અંગે બીજાં કેટલાક કાર્યો પણ સહજ સિદ્ધ થઇ શકે તેવા છે. આ ગ્રંથને માટે સર્વ પ્રકારના પારિભાષિક અને માગધી શબ્દોનું સંશોધન–વિવેચન મેળવવાની જરૂર પડે છે. આ સંશોધનમાથી માગધી શબ્દોનો એક શબ્દકોષ સહેલાઇથી તૈયાર કરાવી શકાય તેમ હોવાથી સંસ્કૃત તથા અંગ્રેજી

અર્થો સાથેનો એવો કોષ જેમ બને તેમ ઉતાવળે તૈયાર કરાવી પ્રસિદ્ધ કરવાનો અમારો ઇરાદો છે. આ શબ્દકોષ A Dictionary of Magadhi words into Sanskrit, Gujerati and English બનશે અને તેથી તે આખા હિંદુસ્તાનને તેમજ હિંદની બહારની પ્રજાને પણ ઉપયોગી થઇ પડશે. "જૈન-જ્ઞાન-મહોદધિ" એ મહાગ્રંથનો વિસ્તાર અનુમાને ૧૨૦૦૦ પૃષ્ઠોનો ધારવામા આવ્યો છે અને તે પ્રત્યેક ૮૦૦ પૃષ્ઠના ૧૫ વિભાગોમા પ્રસિદ્ધ થાય તો તેથી છાપનારની અને વાંચનારની સગવડ સચવાય એમ અમે માનીએ છીએ. આ કામ માટે લેખનકાર્ય ઉપરાંત પ્રસિદ્ધિકાર્યને માટે એક સારૂ છાપખાનું, બાઇડીંગ ખાતું, ચિત્રકળાનું ખાતું, વગેરે ચલાવવા પડે એ તો ખુલ્લું જ છે. ગ્રંથ તૈયાર થયા પછી એ સંસ્થાને 'જૈન સાહિત્યપ્રકાશક સમિતિ'ના રૂપમા ફેરવી નાખવાનું કાર્ય સુલભ છે; પરન્તુ એ ઘણી દૂરની યોજના છે અને અત્યારે તે વિષે લખાણ કરવાની અગત્ય નથી.

વિદ્વાનોની સહાયની અગત્ય.

આ મહાભારત કામની જરૂર જ્યારે અમને પહેલવહેલી જણાઇ તમારે તો તે કેવળ 'અશક્ય' જ માલૂમ પડી હતી; પરન્તુ અંતઃપ્રેરણાના ઉત્તેજનથી અને કાર્યની કાંઇક નાની શરૂઆતથી તે 'અશક્ય' મટીને 'દુઃશક્ય' અથવા અત્યંત મુશ્કેલીથી કરી શકાય તેવું જણાયું. હાલમાં તે કાર્ય સારી પેઠે આગળ વધેલુ છે, સંશોધનાદિની શૈલિ અને વિષયોની શાખા વગેરે નિશ્ચિત થઇ ચૂક્યા છે. સાધનો મેળવી શકાય છે. ઘણા જૈન તથા જૈનેતર વિદ્વાનો અને જૈન મુનિરાજોનો ટેકો મળવા પામ્યો છે અને તેથી એક વાર 'અશક્ય' જણાતું કાર્ય હવે 'સુશક્ય' લાગવા માડયું છે. આ કાર્ય સુશક્ય જણાયા છતા તેની પાછળ ઘણો શ્રમ લેવાનો હજી બાકી રહ્યો છે. આ ગ્રંથનુ કાચું લખાણ ઘણા મુનિવરોને અને વિદ્વાનોને બતાવવામા આવ્યુ છે અને તેઓએ તેની પ્રશંસા કરી છે એટલુ જ નહિ પણ પોતાથી બનતી હરેક રીતે મદદ આપવા ઉદાર દિલથી પ્રસન્નતા બતાવી છે, છતા કહેવું જોઇએ કે આવા મહાભારત કાર્યોમા કોઇ એક હાથે તાળી પડી શકતી નથી અને તેમા ઘણી જ બહારની મદદની જરૂર રહે છે. તેટલા માટે આ મહાગ્રંથની યોજનાનો આદિથી અંતસુધી ખ્યાલ આપનારી, તેની ઉપયોગિતા દર્શાવનારી અને તેને અંગે રહેતી ત્રુટીઓ પૂરી કરવા માટે જૈન તેમ જ જૈનેતર વિદ્વાન્ બંધુઓ, ગ્રંથકારો, સભા-સમિતિઓ તથા સાધુ-મુનિઓને પ્રાર્થના કરનારી આ વિજ્ઞાપન-પત્રિકા પ્રસિદ્ધ કરવામા આવી છે. વિદ્વાનોની

સહાનુભૂતિ તથા સહાયની સૌથી પહેલા અગત્ય છે, કારણકે પહેલા લેખન-કાર્ય કરવાનું હોય છે અને પછી તેને મુદ્રિત કરવાનુ કાર્ય આરંભવાનું હોવાથી ધનવાનોની સહાયની પાછળથી જરૂર પડશે. નિમ્નલિખિત સૂચનો ઉપર લક્ષ આપીને વિદ્વાનો વગેરે પોતપોતાની માહિતી પ્રમાણે, પોતપોતાની કલ્પના તથા અનુભવ પ્રમાણે તથા પોતપોતાના સાધનો પ્રમાણે અમોને ખુલાસા લખી મોકલશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ:—

વિદ્વાનો પ્રત્યે થોડા પ્રશ્નો.

(૧) વિષયોના જે પાચ° વિભાગો પાડવામા આવ્યા છે તે બરાબર છે કે કેમ? તેમા કાંઈ વિભાગ વધારવાની અગત્ય છે? અને હોય તો તે કયા વિભાગની?

(૨) વિભાગવાર ગ્રંથો કરવા એ ઠીક છે કે વર્ણાનુક્રમ પ્રમાણે સઘળા વિભાગોના શબ્દોને ભેળસેળ કરીને બહાર પાડવા એ ઠીક છે?

(૩) આ વિજ્ઞાપન–પત્રિકામા આપેલા નમૂનાના લેખોની લેખનપદ્ધતિમા કે પેટા વિભાગની રચનામા કાઇ સુધારા કે ફેરફારની જરૂર જણાય તો તે સૂચવો.

(૪) ચોક્કસ વિભાગના ચોક્કસ શબ્દો માટે આપની પાસે કાઇ પ્રાચીન–અર્વાચીન સાધનો અર્થાત્ છાપેલા–લખેલા પુસ્તકો, શિલાલેખો, તાડપત્રો, ચિત્રો ઇત્યાદિ હોય તો તે જણાવશો આપની પાસે ન હોય અને અન્ય કોઇની પાસે તે હોવાનુ આપ જાણતા હો તો સૂચવશો. ઉપયોગ થઇ રહ્યા પછી આવી વસ્તુઓ સુરક્ષિત રીતે અમારે ખર્ચે પાછી મોકલી આપવામા આવશે.

(૫) કોઇ શબ્દોની સંપૂર્ણ વિગત લખવાનુ આપ માથે રાખી શકશો? રાખી શકો તો તે કયા વિભાગના શબ્દોની કિંવા કયા શબ્દોની?

(૬) એ લેખન આપ વિનામૂલ્યે–માત્ર ધર્મસેવા કિંવા સાહિત્યસેવાની દૃષ્ટિથી કરી આપશો કે વેતન લઇને? વેતન કયા પ્રમાણમા લેશો?

(૭) લેખનકાર્યમા કાઇ પુસ્તકાદિ સાધનોની અગત્ય જણાય તો તે સાધનો આપ આપની મેળે મેળવી લેશો કે અમારે તે સાધનો આપને પૂરા પાડવા જોઇશે? અમારે મોકલવાના હોય તો તે કયા કયા સાધનો? અને તે કયા કયા શબ્દો માટે?

(૮) આપ ચોક્કસ શબ્દો, સ્થાનો, પુસ્તકો, વગેરેનું સૂચન કરી શકશો? અથવા આપ કોઇ કોઇ શબ્દો વિષે ત્રુટક ત્રુટક માહિતી પણ પૂરી પાડી શકશો? પાડી શકો તો તે કયા શબ્દો?

(૯) આ ગ્રંથના લેખનવ્યવસાયમા આપના મિત્રો કિંવા બીજાઓ કે જેઓ અમને એક યા બીજી રીતે સહાય કરી શકે તેમ હોય તેમનાં નામો તથા સીરનામા સૂચવશો.

(૧૦) લેખનશૈલી જૈન દૃષ્ટિએ પ્રતિપાદક રાખવી એ ઠીક છે કે સંશોધક દૃષ્ટિએ સ્યાદ્વાદમય કિંવા તટસ્થ રાખવી એ ઠીક છે?

(૧૧) ભાષા કઇ રાખવી? ગ્રંથનું નામ કયું રાખવુ?

(૧૨) જો ગુજરાતી ભાષા રાખીએ તો લિપિ ગુજરાતી રાખવી કે બાળબોધ?

(૧૩) ગ્રંથો કેટલા કરવા? ગ્રંથોના કાગળ, અક્ષર, કદ, પૂંઠું અને મૂલ્ય સંબંધી કાઇ સૂચન કરશો?

(૧૪) કેટલી પ્રતો ૧૦ વર્ષની અંદર ખપી શકે અને કેટલી પ્રતો છાપવી?

(૧૫) સૌથી પહેલા બહાર પાડવાના માગધી શબ્દોના કોષ વિષે કરવી ઘટે તે સૂચના કરશો.

વિશેષમા, આ પુસ્તકની પાછળ થનારા ખર્ચનો અડસટ્ટો કાઢવામા આવ્યો છે, તે ખર્ચની મોટી રકમ કેવી રીતે મેળવવી અને કેવી રીતે ભરપાઇ કરવી તેની યોજના વિચારવામા આવી છે, ખરીદનારાઓને સુગમ્ય થઈ પડે એવી રીતે તે વેચવાનો વિચાર કરવામા આવ્યો છે અને આખો ગ્રંથ લખવાનુ તથા છાપીને પ્રસિદ્ધ કરવાનુ કાર્ય ક્યારે પૂરૂ થઇ શકે તેનો અડસટ્ટો પણ કાઢવામા આવ્યો છે: પરન્તુ જે હેતુથી આ વિજ્ઞાપન–પત્રિકા તૈયાર કરવામાં આવી છે તે હેતુની સાથે એ વિગતો બંધ બેસતી નહિ હોવાથી અત્ર તે વિસ્તારથી આપવામા આવી નથી.

છેલ્લી પ્રાર્થના.

છેવટે સર્વે જૈન તથા જૈનેતર બંધુઓને પ્રાર્થના કરવાની કે જો તમોને જૈન ધર્મ સંબંધી, જૈન સાહિત્ય સંબંધી અને "જૈન" નામ સાથે સંબધ ધરાવતી દરેક વસ્તુની સંપૂર્ણ માહિતી એક જ ગ્રંથમા એકત્ર થએલી જોવાની અગત્ય જણાતી હોય, જૈન ધર્મનું તથા તેના ઇતિહાસનુ પ્રશસ્ત અભિમાન હોય, જૈન ધર્મ ઉપર થતા અજ્ઞાનમૂલક આક્ષેપો દૂર થએલા જોવાની ઇચ્છા હોય, કેળવાએલા જૈન વર્ગ ઉપરનુ નાસ્તિકતાનુ દોષારોપણુ દૂર કરવાની જિજ્ઞાસા હોય, જૈન સાહિત્ય ભારતવર્ષના એકંદર સાહિત્યમા અગત્યનુ સ્થાન ધરાવતું

હોવાથી તેને યથાયોગ્ય પંક્તિ મળેલી જોવાની ઇચ્છા હોય, જૈન ધર્મના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં છુપાએલું ઉંડું તત્ત્વજ્ઞાન બહાર આવેલું જોવાની જિજ્ઞાસા હોય, પ્રાચીન જૈન જાહોજલાલીનું દર્શન કરવું હોય અને છેલ્લે 'જૈન' કે 'જૈનેતર' તરીકે તમોને દુનિયાના એક પ્રાચીનતમ લેખાતા ધર્મ પ્રત્યે સ્વલ્પ પણ મમત્વ હોય, તો અમારી આ યોજનાને તમારાથી બની શકતી રીતે સહાયભૂત થવા તત્પર થશો. ઇતિ.

લી. વિદ્વાનોનો સેવક,

ડા. ત્રિભોવનદાસ લહેરચંદ

એલ. એમ. એન્ડ એસ.

૧૯૫–૭ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ.

[નમૂનાના શબ્દો.]

(દ્રવ્યાનુયોગ વિભાગ.)

आलोचना (आलोयणा).

શબ્દાર્થ—आलोचनम्-स्वकृत पापस्य निन्दनम्-आलोचना। સ્વકૃત દોષનું ગુર્વાદિ સમક્ષ પ્રકાશન, પ્રાયશ્ચિત્ત ભેદ, વ્યવહાર આલોચના, શોધિ, પ્રાયશ્ચિત્ત શુદ્ધિ, વિકટના, સદ્‌ભાવદાપના, નિન્દા, ગર્હા, શલ્યોદ્ધરણ, એ સર્વ આલોચનાના પર્યાય શબ્દો છે. સ્વકૃત જે અકાર્ય તેનું સમસ્ત-પણાવડે મનોવાક્‌કાયથી સમ્યગ્‌ભાવ શુદ્ધિપૂર્વક ગુર્વાદિની સમક્ષ પ્રકાશન, એ 'આલોચના.' વ્યવહાર કલ્પમા "આલોચના એટલે અવશ્ય કર્તવ્ય; કાર્યનું કાર્ય કર્યા પહેલા અથવા પશ્ચાદ્ અથવા પહેલા અને પશ્ચાદ્ બન્ને વખત ગુરૂની આગળ વચનવડે પ્રકટ કરવું" એ પ્રમાણે કહેલું છે.

નામાદિ ભેદો—નામાલોચના=આલોચના એવું નામ. સ્થાપનાલોચના=પુસ્તકાદિમા લખેલ આલોચના દ્રવ્યાલોચના=અશઠ ભાવથી ઉપસ્થિત આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરવું. ભાવાલોચના=આલોચના લઇ નિન્દા કરતાં-ગર્હા કરતા પ્રાયશ્ચિત્તને શુદ્ધ ભાવથી કરવું. પૂર્વની નામાદિ ત્રણ આલોચના અપ્રશસ્ત છે અને ભાવાલોચના પ્રશસ્ત છે.

મૂલ ગુણાદિ ભેદો—મૂલ ગુણ આલોચના અને ઉત્તર ગુણ આલોચના એ પ્રકારે બે ભેદ પણ છે. એ આલોચના ચતુષ્કર્ણા, ષટ્‌કર્ણા, અષ્ટકર્ણા હોય છે. એક મુનિ ગુરૂ પાસે આલોચના ગ્રહે તો બે ગુરૂના અને બે પોતાના એમ ચાર કર્ણો થયા, કોઈ સાધ્વી પોતાની પ્રવર્તિની સાથે ગુરૂ સ્થવિર પાસે આલોચે, તે ષટ્‌કર્ણા અને બીજા મુનિરાજને સાથે રાખી ગુરૂણી સાથે ગુરૂ સમક્ષ આલોચે તે અષ્ટકર્ણા આલોચના.

આલોચના કયા સ્થળે લેવી ?—સાધુને આલોચના લેવી હોય તો એકાન્તે જ્યાં કોઇ ન હોય તે સ્થળે ગુરૂ મહારાજની નિષદ્યા (બેસવાનું આસન) કરી તેઓ બેસે તેની સામે હાથ જોડી આલોચના ગ્રહણ કરે. આ આલોચનાને સ્વપક્ષ આલોચના વિધિ કહે છે. પરપક્ષ આલોચના વિધિ સાધ્વીને આશ્રિત કહેવાય છે. સાધ્વીને આલોચના વખતે બીજા લોકો દેખે તેવે સ્થળે તેમજ આચાર્યની નિષદ્યા પણ કરે નહીં. જો પોતાની ગુરૂણી પાસે આલોચે તો એકાન્તે સાધુની જેમ આલોચે. ગણિની સાથે ગુરૂ સમક્ષ

આલોચે ત્યારે કેટલાક આચાર્યોનો મત છે કે બન્નેનો આકાર દેખી શકે તેટલે દૂર રહી આલોચના આપે અને કેટલાકનો મત છે કે બન્નેના શબ્દો સંભળાય તેટલે દૂર રહી આલોચના આપે. ગુરૂ મહારાજે જે પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યું હોય તે પ્રાયશ્ચિત્ત તે જ વિધિથી કરવુ–અન્યથા શલ્યનો ઉદ્ધાર થતો નથી.

વિહારાલોચના, ઉપસંપદાલોચના, અપરાધાલોચના—ગુરૂ મહારાજને પૂછીને ગુરૂએ અનુજ્ઞાત એવો મુનિ શ્રુતોપદેશવડે યુક્ત સ્વયોગ્ય ભિક્ષા, વસ્ત્ર, પાત્ર, શય્યા, સંથારો, પાદપ્રોંછનાદિ વા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, ગ્લાન, વૃદ્ધ, બાળક, અસમર્થ વિગેરે યોગ્ય વસ્ત્રાદિ ગ્રહણ કરીને આવ્યો હોય, વા મૂત્ર કરી સ્થંડિલે જઇ આવ્યો હોય અથવા વસતીમા અસ્વાધ્યાયનુ કારણ બનવાથી વસતીથી અન્યત્ર ગયો હોય તેમજ ત્યાંથી આવ્યો હોય તો ગુરૂ સમક્ષ તેમજ સ્થાપનાચાર્ય સમક્ષ તે મુનિ આલોચના ગ્રહણ કરે. તેમજ ચૈત્યવંદન માટે પ્રથમ ગ્રહણ કરેલ પીઠફલક, શય્યા, સંસ્તારક, વિગેરે પાછા આપવા માટે, બહુશ્રુતાદિને વાંદવા માટે, સંશય છેદવા માટે, શ્રાદ્ધ સ્વજ્ઞાતિ વિગેરેને અવબોધ કરવા માટે, સાધર્મિકોને સંયમમા ઉત્સાહિત કરવા માટે, ગમે તે કારણે મુનિ પોતાના આસનથી સો હાથ દૂર જઇને પાછા આવે ત્યારે ગુરૂ અથવા આચાર્ય (સ્થાપનાચાર્ય) સમક્ષ આલોચના ગ્રહણ કરે. તે આલોચના ઇરીયા વહિયાદિના ઉચ્ચારપૂર્વક પશ્ચાત્તાપરૂપ છે. યદ્યપિ કોઇ પણ અતિચાર લાગ્યો નથી તોપણ ગુરૂ સમક્ષ યથાવિધિ આલોચવુ; અન્યથા ગમનાગમનાદિમા સૂક્ષ્મ ચેષ્ટા નિમિત્ત અથવા સૂક્ષ્મ પ્રમાદ નિમિત્ત ક્રિયાની શુદ્ધિ થતી નથી. આથી વિશેષ દોષ લાગ્યો હોય, તેવા પાપની આલોચના માટે ગુર્વાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે અને ઉપર બતાવેલ કાર્ય નિમિત્તક તપશ્ચર્યાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત નથી હોતું પણ ઇર્યા વહિઆદિનો પાઠ ઉચ્ચારી કાયોત્સર્ગ કરી તે સૂક્ષ્મ પાપને ખમાવવુ એ જ આલોચના. તે આલોચના મુનિરાજોને ઘણી વાર કરવી પડે છે. પોતાના વ્રત–નિયમોમા લાગેલા પાપની અથવા વ્રત નિયમ વિના પોતાથી સેવાએલ દુશ્ચરિત, તેની માફી શુદ્ધ હૃદયથી ગુરૂ, દેવ, સિદ્ધ સમક્ષ માગવી તે આલોચના. તેમજ પાપની શુદ્ધિનિમિત્તે તપશ્ચર્યાદિ કરવામા આવે યા આપવામા આવે તે પણ આલોચના કહેવાય છે. ગુરૂ સમક્ષ આલોચના પ્રકાશતી વખતે જરા પણ માયા–કપટ, લજ્જા રાખવી નહીં, કારણકે માયા–લજ્જાથી શુદ્ધ આલોચના થતી નથી. માટે જેમ બાલક સારી નરસી વાત માતા સમક્ષ શુદ્ધ હૃદયથી કહે છે, તેમ આલોચના ગ્રહણ કરનારે પણ બાલકની જેમ શુદ્ધ હૃદયથી સારા નરસા દરેક પાપની શંકારહિત આલોચના કરવી.

પડી ગયેલ ઘર, ઉપર ભૂમિ, સ્તમ્ભ, મહાદેવ મન્દિર, જ્યા તલ આડદ ઇત્યાદિના છોડો હોય, ઇત્યાદિ અપ્રશસ્ત દ્રવ્યમા આલોચના લેવી નહી, તેમજ બાવળ ઇત્યાદિ જયા અમનોજ્ઞ વૃક્ષો હોય, લોઢું ત્રાંબુ સીસું વિગેરે દ્રવ્યો હોય, તેવે સ્થળે આલોચના લેવી નહી. દક્ષિણ દિશામા પણ આલોચના કરવી નહી. શુકલ તેમજ કૃષ્ણ પક્ષની અષ્ટમી, નવમી, ષષ્ઠી, ચતુર્થી, દ્વાદશી એ તિથિઓએ શુભ કાર્ય વર્જેલ હોવાથી તે તિથિઓમા આલોચના લેવી નહીં, તેમજ સંધ્યામા રહેલ નક્ષત્ર, ક્રૂર ગ્રહથી આક્રાન્ત નક્ષત્ર, ચન્દ્રયોગયુક્ત નક્ષત્રો ઇત્યાદિ અપ્રશસ્ત નક્ષત્રોમા પણ આલોચના લેવી નહિ. આથી વિપરીત સુંદર સ્થળાદિમા આલોચના લેવી અને પૂર્વ, ઉત્તર, વરન્તી એ ત્રણ દિશા સામે રહી આલોચના લેવી.

વિધિ—પોતાના શુધ્ધ (પોતે ન વાપરેલ) વસ્ત્રવડે આચાર્યની નિષદ્યા (આસન) કરે, પોતા પાસે શુધ્ધ વસ્ત્ર ન હોય તો બીજા પાસેથી માગી નિષદ્યા કરે, આચાર્ય પૂર્વ દિશા તરફ બેસે તો આલોચના લેનાર જમણી બાજુ-ઉત્તર તરફ મુખ રાખીને ઊભો રહે, જો આચાર્ય ઉત્તર દિશા તરફ બેઠા હોય, તો આલોચક ડાબી બાજુએ-પૂર્વ દિશા તરફ મુખ રાખી બેસે; ત્યારબાદ દ્વાદશ વંદન કરીને ઉત્કટુકાસને બેસી હાથ જોડી આલોચના ગ્રહણ કરે. કદાચ આલોચના વિષય વિશેષ હોય, તો ગુરૂની આજ્ઞા લઇ પાદપોચ્છન ઉપર વા અન્ય યોગ્ય આસન ઉપર બેસી આલોચના ગ્રહણ કરે. કોઇ વિશેષ અપરાધ કર્યો હોય તો કોઇ વખત તે જ વખતે આલોચના ગ્રહણ કરે, અન્યથા પક્ષે ચતુર્માસે આલોચના અવશ્ય લેવી અને સામાન્ય અપરાધ માટે તો પ્રતિદિન સાયકાળે આલોચના કરાય છે. (આ સર્વ હકીકત મુનિઓ માટે છે, તોપણ જે શ્રાવકો બાર વ્રતધારી છે તેઓને આલોચનાનો વિધિ લાગુ પડી શકે છે. જે બાર વ્રતધારી ન હોય, પ્રતિક્રમણ કરતો ન હોય, તેને પણ પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક, સાંવત્સરિક વિગેરેમા તો અવશ્ય આલોચના ગ્રહણ કરવી જ પડે.) આલોચના પોતાના ગચ્છના (સમુદાયના) આચાર્ય પાસે લેવી. તે ન હોય તો ઉપાધ્યાય, તે ન હોય તો પ્રવર્ત્તક, તે ન હોય તો સ્થવિર, તે ન હોય તો ગણાવચ્છેદક પાસે લેવી, તે ન હોય તો પર ગણ (સમુદાય) વાળા પાસેથી પણ લેવી.

આર્યરક્ષિત સૂરિની પહેલા આગમ વ્યવહારીઓએ છેદ શ્રુત ભણવાની સાધ્વીઓને પણ આજ્ઞા આપી હતી; તેથી તે વખતે સાધુઓ સાધ્વીઓ પાસે, સાધુ પાસે, તેમ સાધ્વી સાધ્વી પાસે તેમ સાધુ પાસે એમ આલોચના લેવાતી હતી. આર્યરક્ષિત સૂરિ પછી સાધ્વીઓને છેદ સૂત્રો ભણવાનો અધિ-

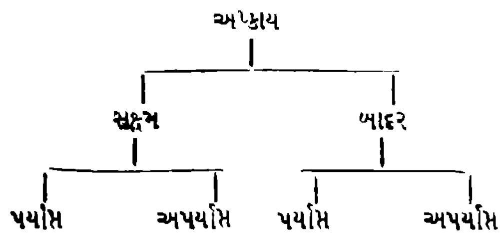
કાર નથી, તેથી સાધુએ સાધ્વીઓ પાસે આલોચે નહીં, તેમ જ સાધ્વીઓ પણ સાધુ પાસે આલોચે. આલોચના કર્યા વિના મરનાર આરાધક થતો નથી. સાધ્વીઓ સાધુપાસે અને સાધુએ સાધ્વી પાસે ચતુર્થ વ્રત સમ્બન્ધિ આ-લોચના ગ્રહે તો ચતુર્ગુરૂ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે, કારણકે તેમા દોષનો સંભવ છે. કેટલાક તે વાતનું ખંડન કરે છે અને સાધ્વીઓ પણ સાધુ પાસે ચતુર્થ વ્રત દોષ આલોચે એમ કહે છે તેમજ હાલમા આગમવ્યવહારીનો અભાવ હોવાથી સમયાનુસાર ઉત્કૃષ્ટ •શ્રુતવાળા શ્રુતવ્યવહારીઓ પાસે આલોચના લેવાય છે.

[અભિધાન રાજેન્દ્ર કોષ.]

अप्काय (आउकाय).

શબ્દાર્થ—જળરૂપ શરીરવાળા જીવો તે ' અપ્કાય. '

ભેદો—અપ્કાયના સૂક્ષ્મ તથા બાદર એ ભેદ મુખ્ય છે. સૂક્ષ્મના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ બે ભેદ છે. બાદર અનેક પ્રકારના છે.

સૂક્ષ્મ સર્વ લોકમા રહ્યા છે. બાદરના અનેક ભેદો છે, જેમકે ઓસ, હીમ, મહિક, કરા, શુદ્ધોદક, શીતોદક, ઉષ્ણોદક, ક્ષારોદક, ખટ્ટોદક, રસોદક, લવણોદક, ઇત્યાદિ. પરંતુ કેટલાકો તે સર્વેનો પાચમા અંતર્ભાવ કરી પાચ ભેદ કરે છે:–શુદ્ધોદક, ઓસ, હીમ, મહિક, અને કરતણુ. કરકનો હી-મમા અંતર્ભાવ કરે છે અને બાકી સર્વેનો શુદ્ધોદકમા અંતર્ભાવ કરે છે. પર્યા-પ્તિને પૂર્ણ કર્યા વિના મૃત્યુ પામેલ અપર્યાપ્ત કહેવાય છે, અને પર્યાપ્તિને પૂર્ણ કરનારના વર્ણ–ગંધ–રસ–સ્પર્શાદિવડે અનેક ભેદો થાય છે. અપ્કા-યની યોનિ (ઉત્પત્તિ સ્થાનક) સાત લાખ છે. અપ્કાયની યોનિ સંવૃત્ત હોય છે. તે સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર એમ ત્રણ ભેદવાળી હોય છે. તેમ શીત ઉષ્ણ અને શીતોષ્ણ એ ત્રણ ભેદથી પણ ત્રણ પ્રકારની છે. અપ્કા-

યને ઔદારિક, તૈજસ્ અને કાર્મણ એ ત્રણ શરીર હોય છે. શરીરનુ સંસ્થાન સ્તિબુક આકારવાળું હોય છે. અપ્કાયનું આયુષ્ય જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત હજાર વર્ષનું હોય છે.

અપ્કાયની જીવત્વસિદ્ધિ—હસ્તિ ઇત્યાદિનુ શુક્ર–શોણિતમિશ્રિત શરીર જેમ જીવવાળુ છે તેમ પાણી પણ જીવવાળું છે. ઉત્પત્તિ વખતે શોણિત તથા શુક્ર તે પણ દ્રવ અને ચેતન હતું તેમ જળ પણ દ્રવ અને ચેતન છે; તેમજ ઇંડા વિગેરેમા પણ જળ છે તે દ્રવ અને ચેતન છે તેમ પાણી પણ દ્રવ અને ચેતન સ્વીકારવું પડશે. **सचेतना आपः शस्त्राऽनुपहतत्वे सति द्रवत्वात् हस्तिशरीरोपादानभूतकललवत् ॥** શસ્ત્રવડે ન હણાયેલ છતા દ્રવ હોવાથી જલ ચેતન છે. મૂત્ર, ઉષ્ણ પાણી, ઇત્યાદિ શસ્ત્રોપહત હોવાથી તેમા જીવત્વસિદ્ધિ પ્રાયઃ નહિ થાય, તેમજ **सात्मकं तोयम्, अनुपहतत्वात्, अण्डमध्यस्थकललवद्** ઇંડાની મધ્યમા રહેલુ પાણી અનુપહત–હણાયેલ ન હોવાથી સચેતન છે, તેમ પાણી પણ સચેતન છે. આ પ્રમાણે અનેક અનુમાનોથી જીવત્વસિદ્ધિ થાય છે. જ્યારે જીવત્વ અપ્કાયમા સિદ્ધ થયું કે અપ્કાયરૂપ હેતુથી હીમ, બરફ, કરા વિગેરેમા પણ જીવત્વ સિદ્ધ થયુ. ભૂમિની અંદર રહેલ જળ પણ સચેતન છે, કારણકે ભૂમિમા સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી–દેડકાની માફક–જેમ ભૂમિમાથી દેડકાઓ સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલ નીકળે છે તેમ પાણી પણ હોવાથી દેડકા માફક સચેતન સમજવુ. આકાશમાથી પણ સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલ મત્સ્ય ઇત્યાદિ પડે છે, તેમ જળ પણ સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થઈ ભૂમિમા પડે છે.

ઉદકના વિશેષ ભેદ:—સચિત્ત, અચિત્ત, મિશ્ર એ ત્રણ ભેદ છે; તેમા સચિત્ત, નિશ્ચય અને વ્યવહારથી બે પ્રકારના છેઃ—નિશ્ચય સચિત્ત= કઠિન જળવાળા ઘનોદધિઓ, કે જે નરક• પૃથ્વીના આધારરૂપ છે, તેમજ જે નરક પૃથ્વીની પડખે રહેલ ઘનોપલો તથા લવણસમુદ્ર આદિ સમુદ્રોના તેમજ પદ્મદ્રહાદિ દ્રહોના બહુજ મધ્ય ભાગમા રહેલ અપ્કાય તે સર્વ એકાન્ત સચિત્ત છે. તેમજ વાવ, તળાવ, કુવા, સરોવર આદિમા રહેલ જળ વ્યવહારથી સચિત્ત છે. જે જળ ત્રણ ઉછાળા આવ્યા વિનાનું ઉષ્ણ હોય તે મિશ્ર કહેવાય છે. તેમજ ગામ નગરાદિમા પડેલ વૃષ્ટિનું જળ જ્યાસુધી તેના ઉપર મનુષ્યાદિની જાવ–આવ બહુ ન થાય ત્યાસુધી મિશ્ર કહેવાય છે અને પાછળથી તે અચિત્ત થાય છે.

ગામ નગરથી બહાર પડેલ થોડા વર્ષાદનુ જળ તો પૃથ્વીની સાથે સંબન્ધ થવાથી તુર્ત જ (પડ્યું કે તુરતજ) મિશ્ર સમજવુ. વધારે વાર વર્ષાદ આવે, તોપણુ પ્રથમ વાર પડ્યું તે પૃથ્વીકાયના સંપર્કથી મિશ્ર કહેવાય અને પાછળથી પડતું તમામ સચિત્ત કહેવાય. આ ત્રણે પ્રકારનુ મિશ્ર જળ મુનિને ન કલ્પે તેમજ તન્દુલોદક જયાસુધી બહુ સ્વસ્થ ન થયું હોય ત્યાસુધી તેને મિશ્ર સમજવું. અહીં કેટલાક લોકો (આચાર્યો) ચોખાનુ પાણી ક્યાસુધી મિશ્ર રહે, તેમા મતભેદ બતાવે છે. જે વાસણુમા ચોખા ધોયા હોય તેમાથી બીજા વાસણુમા તે પાણી નાખતા જે છાટા ઉડયા હોય તેના બિન્દુઓ ન સુકાય ત્યાસુધી (તેટલો કાળ) ધોવણુ મિશ્ર કહેવાય. (૧). પાણી બીજા વાસણુમાં નાખતાં પાણી ઉપર થયેલ ફીણુ ન સુકાય ત્યાસુધી મિશ્ર (૨). ધોઇને ચોખા રાધવા મૂકયા હોય તે પાકી રહે ત્યાસુધી મિશ્ર (૩). આ મતોમા કાળનો નિયમ નથી થતો, કારણુક બિન્દુઓ તથા ફીણુ કદિ જલ્દી અને કદિ વિલબથી સુકાય તેમ પાક પણુ કદિ જલ્દી અને કદિ વિલબથી થાય માટે એ અસત્ય છે એમ બીજા આચાર્યો કહીને બરાબર તે પાણી શાન્ત થાય ત્યાસુધીનો કાળ તે મિશ્ર રહે છે એમ કહે છે. ત્રણુ ઉછાળાવડે ઉષ્ણુ થયેલ જળ અચિત્ત તથા બીજું-બીજા સ્થગના જળો અન્ય સ્થગના જળો સાથે મળવાથી પણુ અચિત્ત થાય છે. સૂર્યના તીવ્ર કિરણોથી પણુ અચિત્ત થાય છે. ખાડ, ધૂળ ઇત્યાદિના સંપર્કથી પણુ જળ અચિત્ત થાય છે. વર્ષાદનું જળ વર્ષાદ રહી ગયા બાદ (અન્તર્મુહૂર્ત બાદ) અચિત્ત થાય છે અને વર્ષાદ વર્ષતો હોય ત્યાસુધી મિશ્ર રહે છે. સચિત્ત પાણીના એક બિન્દુમા એટલા જીવો છે કે તે પારેવા જેવડુ શરીર કરે તો લાખ યોજન જમ્બૂદ્વીપમા પણુ માય નહિ, માટે સચિત્ત તેમજ મિશ્ર જળનો સર્વથા મુનિને નિષેધ છે.

[અભિધાન રાજેન્દ્ર કોષ.]

निगोद.

અર્થ તથા સ્વરૂપ—આ સંસારમા સર્વેથી કનિષ્ઠ અવસ્થા ભોગવનારા જીવો નિગોદના નામથી ઓળખાય છે. તેમને ત્રણુ યોગમાં માત્ર શરીર જ હોવાથી તેઓ શરીર સંબંધી પીડા અનંતી ભોગવે છે, છતાં અત્યંત અવ્યક્તપણું હોવાથી તેઓ તે પીડા ભોગવતા સદ્દભાવ સંપાદન

કરી કર્મ ખપાવી શકતા નથી, માત્ર વિપાકોદયવડે જે કર્મ ખપે છે તે જ ખપે છે. તેના પ્રમાણમા કર્મ બંધાય પણ છે. પ્રાણી માત્રના કેટલાંક કર્મ પ્રત્યેક સમયે પ્રદેશોદયથી પણ ખપે છે, પરંતુ તેની અહી વિવક્ષા કરવામા આવી નથી.

પ્રકાર તથા વિવેચન—નિગોદ બે પ્રકારની છે-સૂક્ષ્મ નિગોદ અને બાદર નિગોદ. "સૂક્ષ્મ નિગોદ" તે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય જીવો સમજવા. સૂક્ષ્મ પાચે પ્રકારના સ્થાવરો પૈકી માત્ર વનસ્પતિકાય જ નિગોદ છે અને તે જ એક શરીરમા અનત જીવપણે રહેલ છે. બાકીના ચાર સ્થાવર સૂક્ષ્મો જો કે અદૃશ્યાદિક ગુણોવડે વનસ્પતિકાય જેવા છે, પરંતુ તેઓ પ્રત્યેક શરીરી છે અને તેની ગણના વ્યવહાર રાશિમા કરેલી છે. નિગોદનો બીજો પ્રકાર "બાદર નિગોદ" છે, તે કદાદિકની માફક સાધારણ વનસ્પતિ તરિકે ઓળખાય છે. કદ મૂળ, લીલ ફૂલ વિગેરેનો તેની અંદર સમાવેશ થાય છે. તે છદ્મસ્થ અને ચર્મચક્ષુવાળા જીવોને દૃશ્ય છે, પરતુ તેની અંદર પણ એક શરીરમા અનંતા જીવોની સ્થિતિ છે. 'નિગોદ' નામ (બન્ને જાતિમા) તેના શરીરનુ છે. તેવા શરીરો અસખ્યાતા છે અને દરેક શરીરમા જીવો અનંતા હોવાથી તે બધા જીવો અનતા છે. નવ પ્રકારના અનતા પૈકી સૂક્ષ્મ બાદર નિગોદના સર્વ જીવો તેમજ એક નિગોદમા રહેલા જીવો આઠમે-મધ્ય અનતાનતે છે. કોઇ પણ કાળે સર્વજ્ઞને પ્રશ્ન કરવામા આવે તો ઉત્તર એ જ મળે કે-બાદર અથવા સૂક્ષ્મ એક નિગોદમા રહેલા જીવોનો અનતમો ભાગ સિદ્ધિપદને પામેલો છે.

બાદર નિગોદ કરતા સૂક્ષ્મ નિગોદમા જીવની સખ્યા વિશેષ છે (અસંખ્યાત ગુણી છે). બાદર સ્થાવર જીવોમા એક પર્યાપ્તાની નિશ્રાએ અસંખ્યાતા અપર્યાપ્તા રહેલા હોય છે, ત્યારે સૂક્ષ્મ સ્થાવરમા તેથી વિપરીતપણું છે એટલે કે તેમા એક અપર્યાપ્તાની નિશ્રાએ સખ્યાતા પર્યાપ્તા જીવો રહેલા છે.

બે પ્રકારની નિગોદ પૈકી સૂક્ષ્મ નિગોદ તે "અવ્યવહાર રાશિ" છે. તેમા અનત કાળથી તે જ અવસ્થાએ રહેલા અનંતા જીવો છે. બાદર નિગોદને "વ્યવહાર રાશિ" કહેલી છે, કારણકે તે જીવો વ્યવહારમાં આવ્યા કરે છે. એક વાર સૂક્ષ્મ નિગોદરૂપ અવ્યવહાર રાશિમાથી નીકળેલો જીવ ફરીને સૂક્ષ્મ નિગોદમા જાય તોપણ તે વ્યવહાર રાશિયો જ કહેવાય છે અને તે અમુક કાળે (અનતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીએ)

પાછો તેમાથી નીકળીને બીજી બહારની જીવજાતિમા જરૂર આવે છે.

વ્યવહાર રાશિ માહેલા જીવો સર્વે મોક્ષે જવાના છે એવો નિશ્ચય નથી, કારણકે તેમા અનાદિ કાળથી બાદર નિગોદ રહેલી છે કે જેનો અનંતમો ભાગ જ મોક્ષે ગયેલ છે અને જવાનો છે. તેમ જ વ્યવહાર રાશિમા રહેલા અનંતા અભવ્ય જીવો છે કે જેઓ કદાપિ મોક્ષે જવાના જ નથી, (અભવ્ય જીવો ચોથે-જઘન્ય યુક્ત અનંતે છે) તેમ જ અવ્યવહાર રાશિમા રહેલા સર્વ જીવો મોક્ષે જવાના નથી એમ પણ નથી, કારણકે વ્યવહાર રાશિમાથી એક જીવ મોક્ષે જાય ત્યારે અવ્યવહાર રાશિમાથી એક જીવ વ્યવહાર રાશિમા આવે છે: આવો અચળ ક્રમ છે. માત્ર જે જીવો " જાતિભવ્ય " છે અને તથા પ્રકારની સામગ્રીને અભાવે અવ્યવહાર રાશિમાથી નીકળવાના જ નથી, તેથી જ તેઓને મોક્ષની સામગ્રી મળવાની નથી અને તેવી સામગ્રીના અભાવથી તે જીવો મોક્ષે પણ જવાના નથી. જો સામગ્રી મળે તો તેઓ મોક્ષે જઈ શકે તેવા સ્વભાવવાળા છે. આ જીવોને અભવ્યની કોટે વળગેલા કહેવામા આવે છે.

સૂક્ષ્મ નિગોદ ચૌદ રાજલોકમા સર્વત્ર સર્વ આકાશ પ્રદેશમા રહેલી છે અને બાદર નિગોદ તો લોકના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ છે. સૂક્ષ્મ નિગોદ અને બાદર નિગોદ એ તે જીવોના શરીરનુ નામ છે. તે દરેક જીવોને તૈજસ્ અને કાર્મણ એ બે શરીરો તો પૃથક્ પૃથક્ છે, પણ ઔદારિક શરીર અનંત જીવોનુ એક જ છે અને તેથી તે નિગોદના નામથી ઓળખાય છે. દરેક જીવ અસખ્યાત પ્રદેશી છે, અને તેના પ્રદેશોની સખ્યા લોકાકાશના પ્રદેશ તુલ્ય (બરાબર સરખી) છે. કોઇ પણ જીવ લઘુમા લઘુ અવગાહના કરે ત્યારે પણ અસખ્યાત આકાશ પ્રદેશને અવગાહીને જ રહી શકે છે. જો કે તે તે આકાશ પ્રદેશે બીજા અનત જીવોના દરેકના અસખ્ય અસખ્ય આત્મ પ્રદેશો હોય છે, તોપણ જીવોનો અને પુદ્ગળોનો મળીને રહેવાનો સ્વભાવ હોવાથી એક એક આકાશ પ્રદેશે અનતા છૂટા પરમાણુ બેથી માડીને યાવત્ અનતા પરમાણુના અનતા સ્કધો અને અનંત જીવોના અસંખ્ય અસંખ્ય આત્મપ્રદેશો પરસ્પરને બાધા કર્યા સિવાય રહી શકે છે. તે દરેક જીવના પ્રત્યેક આત્મ પ્રદેશે અનતી અનતી કર્મવર્ગણાઓ લાગેલી હોય છે. તે વર્ગણાઓ અનત પરમાણુઓના સ્કંધોની બનેલી હોય છે.

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક આકાશ પ્રદેશે જોકે અનતા જીવોના આત્મપ્રદેશો રહેલા છે તોપણ તેમા જઘન્ય પદ અને ઉત્કૃષ્ટ પદ લાભે છે.

લોકને અંતે જ્યા ખૂણા નીકળેલા હોય છે અને જે નિષ્કુટ કહેવાય છે ત્યા, કે જ્યા રહેલા જીવોને ત્રણ દિશાનો જ આહાર મળી શકે છે, સ્પર્શના પણ ત્રણ દિશાની જ તેમને હોય છે, બાકીની ત્રણ દિશાએ અલોક હોય છે, ત્યા જઘન્ય પદ લાભે છે. ત્યાના પ્રત્યેક આકાશ પ્રદેશ ઉપર જીવ પ્રદેશો સર્વથી થોડા હોય છે. તે જઘન્ય પદના જીવ પ્રદેશો કરતા સર્વ જીવો અસખ્યગુણા હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ પદવાળા એક એક આકાશ પ્રદેશે તે સર્વ જીવો કરતાં વિશેષાધિક જીવ પ્રદેશો હોય છે. બાકી જ્યા ચાર કે પાંચ દિશાનો આહાર મળી શકે છે ત્યા મધ્યમ પદ લાભે છે.

ત્રણ, ચાર કે પાચ દિશાથી આહાર મળે તેવા સ્થાનમા ખંડ ગોળા ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યા છ દિશાનો આહાર મળી શકે ત્યા જ પૂર્ણ ગોળા ઉત્પન્ન થાય છે, અને એવા ગોળામા જ ઉત્કૃષ્ટ પદ પણ લાભે છે.

આ ખડ ગોળા અને પૂર્ણ ગોળાની નિષ્પાદક નિગોદ કહેવાય છે. પરંતુ ગોળક (ગોળા) તે આકાશ પ્રદેશોની રચના છે. તેનો આકાર ગોળ લાડવા જેવો હોવાથી તે ગોળક કહેવાય છે. જ્યા ઉર્ધ્વ, અધો અને પુર્વ પશ્ચિમાદિક ચાર મળી છએ દિશાએ લોક હોય છે ત્યા પૂર્ણ ગોળા ઉત્પન્ન થાય છે. તે પ્રત્યેક, અસખ્ય આકાશ પ્રદેશના બનેલા હોય છે. તે પ્રત્યેક ગોળાના એકેકા મધ્યબિંદુ તરીકે આકાશ પ્રદેશને મૂકીને બીજા મધ્યબિંદુને આશ્રીને અસંખ્ય ગોળા છએ દિશાએ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી તેવા પૂર્ણ ગોળાઓ પ્રસ્તુત પૂર્ણ ગોળક કરતા પણ અસંખ્યાતગુણા થાય છે. આવા ગોળા જ્યાં એક, બે કે ત્રણ દિશાએ અલોક હોય છે ત્યા બની શકતા નથી, તેથી તે સ્થાને ખંડ ગોળા બને છે, અને તેથી જ ત્યા જીવો અને જીવપ્રદેશો ઓછા હોય છે. તે હેતુથી જ ત્રણ દિશાએ અલોક-વાળા સ્થાને જઘન્ય પદ કહેવામા આવેલું છે.

આવા એક એક ગોળાના સર્વ પ્રદેશોને અવલંબીને અસંખ્ય નિગોદો રહેલી છે, કે જેની અવગાહના તે પૂર્ણ ગોળક સદશ જ છે. પરતુ તે પ્રસ્તુત ગોળાને અનુસરીને બીજા તે ગોળાની બહાર અસંખ્ય ગોળાઓ નિષ્પન્ન થાય છે અને ગોળાઓની સખ્યા કરતા નિગોદની સખ્યા અસ-ખ્યાત ગુણી થાય છે.

આવા ગોળકો પ્રસ્તુત ગોળકમા એક એક પ્રદેશની હાનિ અને એક એક પ્રદેશની અન્ય તરફ વૃદ્ધિ એમ કરતા જૂદા જૂદા મધ્યબિંદુ કલ્પવાથી અસખ્યાતા બને છે. તે સંબંધી વધારે સમજુતી " નિગોદ ષટ્ત્રિંશિકા " પ્રકરણમા આપેલી છે, તે ગુરૂગમથી સમજવાલાયક છે. સ્વયમેવ સમ-

જવા જતા કેટલીક વાત સમજાતી નથી અને કેટલીક વાત એવી રીતે અન્યથા સમજાઇ જાય છે કે તેને સુધારતાં બહુ વિલંબ લાગે છે, માટે પ્રથમથી ગુરૂ મહારાજ પાસે જ આ વિષય સમજવાયોગ્ય છે.

વ્યવહાર નયે જેટલા પૂર્ણ ગોળક છે, તેટલા જ ઉત્કૃષ્ટ પદ છે.

નિશ્ચય નય આ સંબંધમા એટલુ વિશેષ કહે છે કે જયા બાદર નિગોદ કંદાદિ રહેલ હોય તે આકાશપ્રદેશો તેમ જ બાદર નિગોદમાથી અને સૂક્ષ્મ નિગોદમાથી નીકળેલા પણ તે બે પ્રકારની નિગોદમા જ ઉપજવાના જીવોના આત્મ પ્રદેશો તેમ જ તે બન્ને પ્રકારની નિગોદમા ઉપજવા આવતા અન્ય પૃથ્વીકાયાદિ જીવોના આત્મપ્રદેશો જ્યા વધારે લાભે ત્યા ત્યા ઉત્કૃષ્ટ પદ સમજવું, જેથી ગોળક અને ઉત્કૃષ્ટ પદ એ બે સરખા નહી થાય, પણ ઉત્કૃષ્ટ પદ ગોળા કરતા ઓછા થશે. બાકી બાદર નિગોદ વિગેરેના આશ્રય વિના તો તેની સમાનતા જ થશે.

ગોળા અસખ્યાતા છે અને તે પ્રત્યેક ગાળામા અસખ્ય નિગોદ તો તેટલી જ અવગાહનાવાળી રહેલી છે. બાકી વધતી ઘટતી અવગાહના-વાળી નિગોદો અસખ્યાતગુણી છે અને તે પ્રત્યેક નિગોદમા અનતા જીવો રહેલા છે તે દરેક નિગોદના જીવો સિદ્ધના જીવો કરતા અનંત ગુણા છે. સિદ્ધના જીવો પાચમે (મધ્યમ યુક્ત) અનતે છે અને આ એક નિગોદમા રહેલા જીવો આઠમે અનતે છે સમકિત પામ્યા પછી પતિત થયેલા જીવો કે જેઓ અર્ધ પુદ્દગળ પરાવર્તની અંદર ફરી સમકિત પામીને મોક્ષે અવશ્ય જવાના જ છે તેવા જીવો અભવ્ય કરતા અનતગુણા છે, તે પણ પાચમે અનતે છે. પાચમા અનંતાના અનતા સ્થાનો હોવાથી આ સખ્યા અબાધિતપણે ઘટી શકે છે. સિદ્ધના જીવોમા નિરંતર વૃદ્ધિ થતી જાય છે, છતા તે પાચમે અનતે તે કારણથી જ ગણી શકાય છે. પુદ્દગળ પરાવર્તનો કાળ અનતો હોવાથી અર્ધ પુદ્દગળ પરાવર્ત જેટલા કાળમા પ્રથમના પડવાઇ જીવો મોક્ષે જાય છે અને બીજા પણ લગ-ભગ તેટલા જીવો નવા પડવાઇ થાય છે.

ક્ષેત્ર વિચારણાએ પ્રત્યેક ગોળકની તેમ જ પ્રત્યેક નિગોદની અવગાહના અંગુળના અસંખ્યાતમા ભાગની અને અસંખ્ય આકાશપ્રદેશની છે. બાદર નિગોદની અવગાહના પણ અંગુળના અસંખ્યાતમા ભાગની છે, અને તેમા પણ દરેક નિગોદ (શરીર) માં અનતા જીવો છે. દરેક જીવનુ તૈજસ્ અને કાર્મણ એ બે શરીર જૂદા જૂદા છતાં ઐાદારિક શરીર જૂદુ જૂદું નથી.

નિગોદનું સ્વરૂપ એટલું બધું સૂક્ષ્મ અને માત્ર કેવળીગમ્ય છે કે તેને માટે શાસ્ત્ર ઉપર અને પરમાત્માની વાણી ઉપર જ આધાર રાખવાથી સમજાય છે. અતીંદ્રિય પદાર્થ માત્ર શ્રદ્ધાવડે જ ગ્રાહ્ય થઇ શકે છે, તે છતા ગુરૂગમથી તે સ્વરૂપ મેળવીને પૂર્વે પુરૂષોએ અનેક ગ્રંથોમાં અને સૂત્રમા તેમ જ તેની વૃત્તિઓમા તેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે. " લોકપ્રકાશ " ના દ્રવ્યલોકવાળા પ્રથમ વિભાગમા શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે પણ નિગોદનુ સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે વર્ણવ્યુ છે, તેમાથી તેમ જ " નિગોદ ષટ્ ત્રિંશિકા " માથી ગુરૂદ્વારા સમજીને આ સ્વરૂપ અહી સંક્ષિપ્ત લખેલુ છે. વિશેષના ખપી જીવોને તે તે ગ્રંથો વાચી જોવા વિજ્ઞપ્તિ છે.

[આમા આવેલા રૂઢ શબ્દોના ખુલાસા તે તે શબ્દ નીચે આપવામા આવ્યા છે].

(ઇતિહાસ વિભાગ)

अभयदेव.

' અભયદેવ ' એ નામના સૂરિઓ, આચાર્યો, સાધુઓ જૈન ધર્મના ઇતિહાસમાં અનેક થઇ ગએલા છે. *સંશોધન ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે તેઓની સંખ્યા ૭ જેટલી છે. તેઓ સર્વના સપૂર્ણ વૃત્તાન્તો ઉપલબ્ધ થતા નથી, પરન્તુ સંશોધન ઉપરથી તે પ્રત્યેકના સંબધમા જે જે વિગતો મળી શકી છે તે તે વિગતો આ નીચે આપવામા આવી છે. (૧) અભયદેવ સૂરિ (પદ્મપ્રભબિંબના પ્રતિષ્ઠાપક), (૨) અભયદેવ સૂરિ (ખરતર ગચ્છીય), (૩) અભયદેવ સૂરિ (હર્ષપુરીય ગચ્છ), (૪) અભયદેવ સૂરિ (ચદ્ર ગચ્છ), (૫) અભયદેવ સૂરિ (રૂદ્રપલ્લીય ગચ્છ), (૬) અભયદેવ સૂરિ (રાજ ગચ્છ), (૭) અભયદેવ સૂરિ (સપ્તતિકા ભાષ્યના રચનાર).

(૧) અભયદેવ સૂરિ—આ સૂરિ સંવત્ ૫૭૨ મા વિદ્યમાન હતા, એટલે એ નામના સૂરિ-આચાર્યોમા તેમનુ અસ્તિત્વ સર્વથી પહેલું હતું એવું માલૂમ પડે છે. તેમણે એ વર્ષમા રણતભમર ગિરિના શૃંગ ઉપર પદ્મપ્રભબિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી અને પદ્માવતી દેવીની મૂર્તિની

---

* અભયદેવ સૂરિની સહાદતો માટે ~~પરિશિષ્ટમાં~~ પ્રશસ્તિઓ તથા વશાવળીઓ જુઓ.

સ્થાપના કરી હતી. તેમણે થલેચાથી મરૂધર દેશમાં વિહાર કરી ભટ્ટી ક્ષત્રિયને પ્રતિબોધ આપ્યો હતો. એમની પછી દેવાનંદ સૂરિ થયા.

(૨) **અભયદેવ સૂરિ**—(ખરતર ગચ્છીય)-સં. ૧૦૭૨ થી ૧૧૩૫-૩૯-૪૫. મહીધર નામના શ્રાવકની ધનદેવી નામની સ્ત્રીના ઉદરથી ધારાપુરી નામના નગરમા તેમનો જન્મ થયો હતો. તે ગામમાં શ્રી વર્ધમાન સૂરિના શિષ્ય શ્રી જીનેશ્વર સૂરિ વિહાર કરતા કરતા આવ્યા. તેમની પાસે તેમણે વૈરાગ્ય ભાવનાથી જૈન દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી. સં. ૧૦૮૮ મા માત્ર સોળ વર્ષની વયે શ્રી વર્ધમાન સૂરિએ તેમને આચાર્યપદ આપ્યું હતું. કાળે કરીને દુષ્કાળ પડતા આગમોના પહેલા બે અંગ સિવાયનાં બીજા ઓની ટીકાઓનો વિચ્છેદ થયો. એક સમયે આચાર્ય અભયદેવ સૂરિ મધ્ય રાત્રિએ ધ્યાનસ્થ હતા ત્યારે સાશનદેવીએ તેમને જણાવ્યુ કે પૂર્વના આચાર્યોએ અગીઆર અંગની ટીકા લખી હતી, પરન્તુ કાળના દૂષણથી પહેલાં બેની જ ટીકા માત્ર વિદ્યમાન છે, તો બાકીના અંગોની ટીકા તમારે લખવી. તેમણે તે કાર્યને માટે શાસનદેવીની સહાયની યાચના કરી કારણકે દેવીનુ વચન ઉત્થાપાય નહિ તેમજ આગમોની ટીકા લખતા કશુ ઉત્સૂત્ર પણ લખી જવાય નહિ તે માટે દેવીની સહાયની આવશ્યકતા હતી. દેવીએ કહ્યું કે "તમે લખવાને સમર્થ છો એમ જાણી તમને કામ સોપ્યું છે, છતાં જો કયાય સદેહ રહેશે તો હુ શ્રી સીમધર સ્વામીને પૂછીને તેનું નિવારણ કરી લાવીશ ' દેવીએ એવુ આશ્વાસન આપ્યું એટલે સૂરિએ કાર્યનો પ્રારભ કર્યો. નવે અંગની ટીકાઓ પૂર્ણ થતાસુધી તેમણે આયંબિલનુ તપ કર્યુ. આ તપથી તથા કાર્ય પરત્વે કરેલા રાત્રિના જાગરણથી તેમના શરીર ઉપર એવી અસર થઈ કે તેમને કુષ્ટ નામનો ભયંકર વ્યાધિ થયો. આ ઉપરથી અન્યદર્શનીઓ નિંદા કરવા લાગ્યા કે સૂરિએ ઉત્સૂત્ર લખ્યુ છે તેથી શાસનદેવતાએ તેમને આ શિક્ષા કરી છે. આવા અવર્ણવાદથી સૂરિને અત્યંત ખેદ થયો અને તેમણે ધ્યાન ધર્યુ. ધરણેન્દ્રે આવીને તેમના રોગની શાંતિને અર્થે સૂચના કરી કે "સેઢીકા નદીને કિનારે સ્થંભન નામના ગામની પાસે ભૂમિની અંદર પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા છે, તેમને કાઢી ત્યા તમે તીર્થ પ્રવર્તાવો. તે પ્રતિમાના પ્રભાવથી અગાઉ નાગાર્જુને રસસિદ્ધિ સાધેલી છે." તે સૂચના ઉપરથી સૂરિ તે સ્થાને ગયા. પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા ત્યાં ખાખરાના વનમા પલાશના વૃક્ષ નીચે માત્ર મુખ દેખાય એવી રીતે ભૂમિમા સમાએલી હતી. તે પ્રતિમા ઉપર એક ગાય આવીને પોતાનું દૂધ વરસાવતી હતી. એ એંધાણીથી એક ગોવાળીઆએ

જ સૂરિને આ સ્થાન શોધી આપ્યુ. પછી "જયતિહુઅણ" નામનુ ૩૨ ગાથાનુ સ્તોત્ર તેમણે રચ્યુ અને એથી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પ્રકટ થઈ. એ ઉપરથી સૂરિનો રોગ ગયો, કીર્તિ વૃદ્ધિગત થઈ અને શાસનનો ઉદ્યોત થયો. એ સ્તોત્રની ૩૨ માની ૩૦ ગાથાઓ હાલમા વિદ્યમાન છે અને ૨ નો નાશ થયો છે. (પૂર્વાચાર્યોએ કાઢી નાખી કહેવાય છે.) તે શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા હાલમા ખંભાતમા વિદ્યમાન છે અને તેની સાથે એવો લેખ છે કે આ પ્રતિમા ગોડ નામના શ્રાવકે શ્રી નમિનાથ પ્રભુજીના શાસનમા ૨૨૨૨૨ મે વર્ષે કરાવી છે.

અભયદેવ સૂરિના એ મહારોગવિનાશ વિષેનો બીજો વૃત્તાન્ત એવો છે કે તે ૭ વિગયના ત્યાગી હતા કુષ્ટનો રોગ થયા પછી એ સૂરિ ગુજરાત દેશમા ભાણપુર નગરમા આવેલા હતા. ત્યા રાત્રે દેવીએ બાલિકાનુ રૂપ ધરી આવીને સુતરના નવ કોકડા ઉકેલવાનુ કહ્યુ, પરન્તુ સૂરિએ કહ્યુ કે મારા શરીરે સારૂ નથી તેથી રોગ મટયા પછી ઉકેલીશ. પછી દેવીએ પલાશના વૃક્ષ નીચેની પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાની સ્તુતિ કરી તેને પ્રકટ કરી તેને ન્હવરાવી, તે ન્હવણના જળનો છંટકાવ દેહ ઉપર કરવાથી રોગ જશે, એવુ કહ્યુ; એ ઉપરથી સૂરિએ થંભણપુર જઇ એ પ્રમાણે કરી પ્રતિમા પ્રકટ કરી, શ્રાવકોએ પ્રાસાદ બધાવ્યો અને સં. ૧૧૧૯ મા* ત્યા પ્રતિષ્ઠા કરી. એ પ્રતિમા 'જયતિહુઅણ' સ્તોત્રની રચનાથી પ્રકટ કરી હતી. ત્યારપછી કેટલેક વર્ષે ગુજરાતમા યવનનુ રાજ્ય થયુ ત્યારે સકળ સઘે પાર્શ્વનાથના બિંબને પ્રાભાવિક જાણી વિ. સ. ૧૩૬૨ મા ખંભાતમા સારા ઠેકાણે પૂર્વના થંભણપુરની પાસે જ સ્થાપ્યુ. બિંબ નીલવર્ણ છે. એ પ્રતિમા પ્રકટ કર્યા પછી સૂરિ ૧૧૨૦ મા અણહીલપુર પાટણ આવ્યા. ત્યા દેવીએ ફરી નવ કોકડા ઉકેલવાનુ કહ્યુ, જેથી સૂરિએ ઠાણાગ પ્રમુખ નવ અંગની અને અન્ય સિદ્ધાત વિગેરેની ટીકા રચી.

'જયતિહુઅણ' સ્તોત્રમા જે પ્રમાણે વૃત્તાત આપેલો છે કે એક વખત અભયદેવ સૂરિ શભાણક સ્થાનમા આવ્યા, ત્યા આસપાસના ગામ વાળા પ્રતિક્રમણ કરવા આવ્યા હતા. તેવા સમયમા ત્રયોદશીની રાત્રિએ શાસનદેવીએ આવી સૂરિને કહ્યુ કે 'હે પ્રભો! જાગો છો કે ઉંઘો છો?' જવાબમા સૂરિએ કહ્યુ કે 'જાગુ છુ!' પુનઃ દેવીએ કહ્યુ કે 'તમે સૂત્રની ટીકાઓ બનાવો.' ઉત્તરમા સૂરિએ કહ્યુ કે 'હુ શક્તિમાન નથી.' ત્યારે

---

* બીજા વૃત્તાતો પ્રમાણે સં ૧૧૩૯ અને ૧૧૫૯.

દેવીએ કહ્યું કે 'હજી તો તમે સારી રીતે વીરતીર્થને પ્રવર્તાવશો અને નવ અંગની વૃત્તિ રચશો.' ત્યારે સૂરિએ કહ્યું કે 'તેવા શરીરવાળો ક્યારે થઇશ ?' ઉત્તરમા દેવીએ કહ્યું કે 'ખંભાત નગરમા એક ક્ષેત્રમા ખંખર પલાશની મધ્યમા પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું બિંબ છે, તેમની સ્તુતિ કરો, જેથી તમો સુસ્થ શરીરવાળા બનશો.' એમ કહી દેવી અંતર્ધાન થઈ ગઇ. સહ-વારમા શ્રાવકો વાદવા આવ્યા ત્યારે સંઘને કહ્યુ કે 'ખંભાતમા પાર્શ્વ-નાથ ભગવાનને હુ વાંદવા જઇશ.' એમ કહી ખંભાતના તે ક્ષેત્રમાં તે ગયા. ત્યા દરરોજ એક ગાય પોતાનું દૂધ વર્ષાવતી હતી. ત્યા તપાસ કરતાં ખાડા-માથી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમા નીકળી. ત્યા સૂરિએ 'જયતિહુઅણુ' સ્તોત્રની રચના કરી. અને શરીરનો વ્યાધિ નાશ પામ્યો. ત્યારબાદ સંઘે તે સ્થળે દેવગૃહ કરાવ્યું અને અભયદેવ સૂરિએ પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા કરી. પછી સ્તવના કરી અને પાર્શ્વનાથ ભગવાનને પ્રાર્થના કરી કે 'પ્રભો' હું નવાગની ટીકા કરી શકુ તેવી શક્તિ આપો.' શાસનદેવીએ એવી શક્તિ આપી અને સૂરિએ નવાગની વૃત્તિઓ બનાવી.

અભયદેવ સૂરિના જ્ઞાન તથા વિદ્વત્તાની પ્રતીતિ કરાવનારા બીજા કેટલાક પ્રસંગો પણ મળી આવે છે. ૧૬ વર્ષની વયે તે એટલા બધા વિદ્વાન્ થયા હતા અને જૈન તેમજ અન્ય મતના બધા શાસ્ત્રોમા પ્રવીણ બન્યા હતા કે એક વાર વ્યાખ્યાનમા વીરરસના વર્ણનની એવી ખીલવણી કરી બતાવી કે ત્યા બેઠેલા શસ્ત્રધારીઓમા વીરતા ઉત્પન્ન થઈ અને તેઓ યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઇ ગયા. આ જોઇને અભયદેવ સૂરિના ગુરૂએ નાગ-નત્તુક શ્રાવકનો વૃત્તાત કહી શાન્ત રસથી સૌને શાન્ત બનાવ્યા એટલે તેઓ યુદ્ધ કરતા અટક્યા. વળી એક વાર પ્રતિક્રમણ થઈ રહ્યા પછી નંદિષેણ મુનિએ રચેલા અજીતશાન્તિ સ્તોત્રમાથી "**अंबरंतरविआरणिआहिं**" ઇત્યાદિ ગાથા ૪ નો અર્થ સમજાવતા દેવસુદરીઓનુ વર્ણન કરતા શૃંગાર-રસની એટલી બધી જમાવટ કરી કે તે વખતે દ્વાર પાસેથી જતી કોઈ નવ-યોવના કુમારિકા રાજપુત્રીએ તેમને પરણવાનો નિશ્ચય કર્યો અને પોતાનો વિચાર તેમની પાસે આવી પ્રકટ કર્યો. આ પ્રમાણે અભયદેવ સૂરિએ પોતાની વિદ્વત્તાનો વિલક્ષણ રીતે ઉપયોગ કરવા માડ્યો તેથી તેમને તેમના ગુરૂએ ઠપકો આપ્યો. પછી તેમણે જ અશુચિ ભાવનાનું સ્વરૂપ એવું ખડું કર્યું કે જેથી તે રાજપુત્રી જેવી આવી હતી તેવી પાછી ગઈ. આ બનાવ પછી અભયદેવ સૂરિએ ગુરૂના ઉપદેશથી તડબૂચ, કાલીગડુ, ઠંડું તથા વાયુ કરનાર ભોજન, કોઠું, બોર અને જાબુનો બહુ અંશે આહાર કરવા

માંડયો કારણકે એ વસ્તુઓ બુદ્ધિને મંદ કરનાર મનાય છે.* એ આહા-રાદિથી તેમને કુષ્ટનો રોગ થયો અને પછી સ્થંભન પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પ્રકટ કરી, જયતિહુઅણ સ્તોત્ર રચી, પોતાનો રોગ મટાડયો અને નવા-ંગની ટીકાઓ રચી: એ પ્રમાણે પણ કોઈ કોઇ સ્થળે કહેવામા આવેલું છે.

સંવત્ ૧૧૧૧ મા પ્રમાર રાજપૂતોનો ગુરૂ શંકરદાસ નામે બ્રાહ્મણ અભયદેવ સૂરિનો ઉપદેશ સાભળીને ભીનમાલ નગરમા શૈવ ધર્મનો ત્યાગ કરીને જૈનધર્મી થયો : એવો ઉલ્લેખ મળી આવે છે, પણ તે કયા અભ-યદેવ સૂરિના સંબંધમા છે તે નિશ્ચિત કહી શકાતુ નથી. છતા સંવત્ના વર્ષ ઉપરથી તે ખરતર ગચ્છના આ અભયદેવ સૂરિ જ હોય એવુ માની શકાય છે.

અભયદેવ સૂરિએ રચેલા ગ્રંથોનો વિસ્તાર ઘણો મોટો છે. તેમણે ત્રીજાથી અગીઆરમા અંગસુધીની વૃત્તિઓ (ટીકા) રચી છે. તે વૃત્તિ-ઓનું સંશોધન દ્રોણાચાર્યે કરેલુ છે. અનુત્તરોપપાતિક જે ૧૯૨ શ્લોક પ્રમાણ અત્યારે વિદ્યમાન છે તે ઉપર ૧૦૦ શ્લોકની વૃત્તિ, ઉપાસગ દશાની ૮૦૦ શ્લોકની વૃત્તિ, ઔપપાતિક ઉપર ૩૧૨૫ શ્લોકની ટીકા, અંતકૃત દશાની ૪૦૦ શ્લોકની વૃત્તિ, જ્ઞાતા ધર્મકથા ઉપર ૧૧૨૦ મા ૩૮૦૦ શ્લોકની વૃત્તિ, પ્રજ્ઞાપના તૃતીયપદ સંગ્રહણી ગાથા ૧૩૩ શ્લોક ૧૫૦, પ્રશ્ન વ્યાકરણ ઉપર ૪૬૦૦ શ્લોકની વૃત્તિ, ભગવતી ઉપર ૧૮૬૧૬ શ્લોકની વૃત્તિ સ. ૧૧૨૮ મા, વિપાક ઉપર ૯૦૦ શ્લોકની વૃત્તિ ૧૧૨૦ મા, સમવાયાગ ઉપર ૩૫૭૪ શ્લોકની વૃત્તિ, સ્થાનાગ ઉપર ૧૪૨૫૦ શ્લોકની વૃત્તિ સ. ૧૧૨૦ મા, નવ તત્ત્વ પ્રકરણ ઉપર ભાષ્ય, પચનિર્ગ્રંથી પ્રકરણ, હરિભદ્રના પચાશક ઉપર સં. ૧૧૨૪ માં ધોળકામા રહીને રચેલી વૃત્તિ, ષટ્ સ્થાનક પ્રકરણ ઉપર વૃત્તિ, જયતિહુઅણ સ્તોત્ર, નિગોદ ષટ્ત્રિંશિકા, પુદ્ગલ ષટ્ત્રિંશિકા, જીનભદ્રગ-ણિના વિશેષાવશ્યક ભાષ્યપર ટીકા, હરિભદ્ર સૂરિના ષોડશક ઉપર ટીકા, દેવેંદ્ર સૂરિએ કરેલા શતારી પ્રકરણ ઉપર ગાથાબંધ ટીકા, સાધુ સમાચારી, સમ્મતિતર્ક ઉપર તત્ત્વબોધિની ટીકા, દોષાપહારિ સ્તોત્ર, વિવિધ તીર્થ-કલ્પ વિગેરે તેમણે રચેલા છે.

અભયદેવ સૂરિની ઉત્પત્તિની એક કથા ઉપર કહેવામા આવી છે. બીજી કથા એવી છે કે શ્રી જીનેશ્વર સૂરિએ સંવત્ ૧૦૮૦ મા પાટણ નગરમા દુર્લભદેવ રાજાની સભામા 'ખરતર' બિરૂદ ધારણ કર્યુ અને પછી

---

* तद्बूत कलिंगं च भोज्यं शीतं च वातुलं ।
कपित्थं बदरीजबूफलानि घ्नन्ति धीषणाम् ॥

તે **મેદપાટ (મેવાડ)** દેશમા આવ્યા. તે દેશમા **વડસલ્ર** ગામમા **તુઅરસિંહ** નામે રાજાના પુત્રને પ્રતિબોધ આપ્યો અને તેણે દીક્ષા લીધી. તે રાજપુત્રને આચાર્યપદ આપીને તેનુ નામ **અભયદેવ** સૂરિ રાખવામા આવ્યું હતું.

અભયદેવ સૂરિના શિષ્યનુ નામ **પ્રસન્નચંદ્ર** હતું. તેમને માટે સં. ૧૧૩૯ મા સુમતિવાચકના શિષ્ય **ચંદ્રગણિએ** 'વીરચરિત્ર' નામનો ગ્રંથ બનાવ્યો હતો. **અભયદેવ** સૂરિના ગુરૂભાઈનુ નામ **જીનચદ્ર** હતું.

અભયદેવ સૂરિ સં. ૧૧૩૫ મા કપડવજ ગામમા સ્વર્ગવાસી થયા હતા. અન્ય મત પ્રમાણે તે ૧૧૩૯ મા કિંવા ૧૧૪૫ મા સ્વર્ગવાસી થયા હતા. એમના અસ્તિત્વ સંબંધી સહાદત માટે પરિશિષ્ટ જુઓ.

(૩) અભયદેવ સૂરિ (હર્ષપુરીય ગચ્છ) (સ. ૧૧૨૦ થી ૧૧૫૦)—આ હર્ષપુરીય ગચ્છના **અભયદેવ** સૂરિ સામાન્ય રીતે '**અભયદેવ મલધારી**' ને નામે ઓળખાય છે. એ પદ તેમને ગુજરાતના રાજા કર્ણદેવ તરફથી મળ્યુ હતું. **જયસિહના** તે શિષ્ય હતા **સોરાષ્ટ્રનો** રાજા ખેંગાર તેમને બહુ માન આપતો હતો. એ સૂરિજી પ્રશ્નવાહન કુળના, કોટિક ગણની મધ્યમ શાખાના અને **સ્થૂલભદ્રના** વંશના હતા. તેમને **હેમચદ્ર** સૂરિ નામે શિષ્ય હતા. તેમણે એક હજાર કરતા વધારે બ્રાહ્મણોને જૈન ધર્મના અનુયાયી બનાવ્યા હતા. તેમના ઉપદેશથી **અજમેર** પાસેના **મેડતા** ગામમા જિનમદિર બધાયુ હતું. તેમના જ ઉપદેશથી **ભુવનપાળ** નામના રાજાએ જીનમદિરમા પૂજા કરનારાનો કર માફ કર્યો હતો. **અજમેરના** રાજા **જયસિહે** બે અષ્ટમી, બે **ચતુર્દશી** અને શુકલ પચમીને દિને જીવવધ કરવાની મનાઇ પણ આ સૂરિજીના ઉપદેશથી કરી હતી. **શાકભરીના પૃથ્વીરાજે** તેમના ઉપદેશથી **અજમેર** પાસે **રણથભોરમા** સુવર્ણના ઇંડાવાળુ જિનમદિર બધાવ્યુ હતું. તેમને **મહીપાળ** ચરિત્રકાર **વીરદેવ** ગણીએ મત્રવિદ્યા શીખવી હતી. તેમણે આગળ અષ્ટોત્તરી રચી હતી જેના ઉપર તેમના પ્રશિષ્ય **શ્રીચંદ્ર** મુનિએ 'વૃત્તિ આરાધના' નામે પ્રકરણગ્રથ લખ્યો હતો. **અભયદેવ મલધારીએ અજમેરમા** સ્વર્ગવાસ કર્યો હતો. એમ કહેવાય છે કે તેમના અવસાનની ક્રિયામા ઘરમા એકેક માણસ રહીને બીજા બધા માણસો જોડાયા હતા સૂર્યોદયે શબને ઉચકવામા આવ્યુ હતું તે છેક પાછલે પહોરે સ્મશાનમા પહોચી શકયુ હતું. પછી શબને સુખડના રથ (ચિતા)મા પધરાવ્યું હતું. સ્મશાન ભૂમિકામા ખુદ **જયસિંહ** રાજા અમલદારો સાથે ગયો હતો અગ્નિસસ્કાર

થઈ રહ્યા પછી ભક્તોએ રક્ષા વહેંચી લીધી હતી અને જેઓને તે મળી શકી નહિ તેઓએ તે જગ્યાની માટી પણ ગ્રહણ કરી હતી. લોકો એમ માનતા હતા કે એ રક્ષાથી તાવ આદિ ઉપદ્રવોનો નાશ થાય છે. આ બધો વૃત્તાંત રણથંભોરના જીનમંદિરમાં રહેલા શિલાલેખમાં કોતરવામાં આવ્યો છે.

(૪) અભયદેવ સૂરિ (ચંદ્ર ગચ્છ)—ચંદ્ર ગચ્છના **અભયદેવ** સૂરિના ગુરૂ કેટલાકના મત પ્રમાણે **ભદ્રેશ્વર** સૂરિ હતા અને કેટલાકના મત પ્રમાણે **શાંતિ** સૂરિ હતા. **અભયદેવ** સૂરિને બે શિષ્યો હતા જે બન્ને કવિ હતા. તેમાંના કવિ **આસડ** સંવત્ ૧૨૪૮ માં અને કવિ પરમાનંદ ૧૨૨૧ માં થઈ ગયા. તેમાંના કવિ **પરમાનંદ** કહે છે કે મને ભણાવનારા **અભયદેવ** સૂરિ, **ભદ્રેશ્વર** સૂરિના શિષ્ય **શાંતિ** સૂરિના શિષ્ય હતા. **અભયદેવ** સૂરિએ **ભદ્ર**બાહુ સ્વામીએ રચેલા સામુદ્રિક શાસ્ત્ર ઉપર ટીકા રચી છે. તેમના શિષ્ય **આસડ** કવિએ સંવત્ ૧૨૪૮ માં 'વિવેક મંજરી' નામનો ગ્રંથ લખ્યો છે. કેટલાક સાધનો ઉપરથી **અભયદેવ** સૂરિના લઘુ શિષ્ય ધનેશ્વર સૂરિ અને **જીનશેખર** સૂરિ પણ હોય એવું માલૂમ પડે છે

(૫) અભયદેવ સૂરિ (રૂદ્રપલ્લીય ગચ્છ)–સંવત્ ૧૨૦૪. આ **અભયદેવ** સૂરિ વિજયેંદુ સૂરિના શિષ્ય હતા અને **દેવભદ્ર** સૂરિ (સં. ૧૨૯૬) ના ગુરૂ હતા. રૂદ્રપલ્લીય ગચ્છ તેમની ચોથી પહેડી પહેલાં થએલા **જીનશેખર** સૂરિથી ચાલુ થયો હતો. એ ગચ્છ ખરતર ગચ્છનો એક ફાંટો હતો. તેમને કાશીના રાજા તરફથી 'વાદી સિંહ' નું બિરૂદ મળ્યું હતું. તેમણે 'જયંત વિજય મહાકાવ્ય' નામનું અદ્ભુત કાવ્ય લખ્યું છે, જે તેમણે સંવત્ ૧૨૭૮ માં પૂર્ણ કર્યું હતું. અન્ય મત પ્રમાણે એ **અભયદેવ** સૂરિ રૂદ્રપલ્લીય ગચ્છના સ્થાપક હતા. તેમને કેટલીક ટીપોમાં **પ્રભાચંદ્ર** સૂરિના શિષ્ય જણાવ્યા છે, ત્યારે **પીટરસન** વિજયચંદ્ર સૂરિના શિષ્ય હોવાનું જણાવે છે. એમણે શ્રેષ્ઠી **ધના** વગેરેએ ભરાવેલ શ્રી **શાન્તિનાથના** બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી.

(૬) અભયદેવ સૂરિ (રાજ ગચ્છ)—તે **પ્રદ્યુમ્ન સૂરિના** શિષ્ય હતા અને **જીનેશ્વર** સૂરિના ગુરૂ હતા. કેટલાક મત પ્રમાણે તેમના શિષ્યનું નામ ધનેશ્વર સૂરિ હતુ. તેમણે 'ન્યાયવનસિંહ' નું બિરૂદ મેળવ્યું હતું, ને "વાદમહાર્ણવ" નામનો અતિગહન ગ્રંથ બનાવ્યો છે.

(૭) અભયદેવ સૂરિ—એમણે **ચંદ્રર્ષિ** મહત્તરકૃત 'સપ્તતિકા' નામના છઠ્ઠા કર્મગ્રંથ ઉપર ભાષ્ય રચ્યું છે

(પરિશિષ્ટ.)

અભયદેવ સૂરિ (૨)ની સહાદત માટે પ્રશસ્તિ.

[समवायाङ्गवृत्तिः। कर्ता अभयदेव सूरि (२) अन्ते]

निःसम्बद्धविहारहारिचरितान श्रीवर्द्धमानाभिधान् ।
सूरीन् ध्यातवतोऽपि तीव्रतपसा ग्रन्थप्रणीतिः प्रभोः ॥
श्रीमत्सूरिजिनेश्वरस्य जयिनो दर्प्पीयसां वाग्मिनां ।
तद्बन्धोरपि बुद्धिसागर इति-ख्यातस्य सूरेर्भुवि ॥ १ ॥

शिष्येणाभयदेवाख्य-सूरिणा विवृत्तिः कृता ॥
श्रीमतः समवायाख्यतुर्याङ्गस्य समासतः ॥ २ ॥

एकादशसु शतेष्वथ विंशत्यधिकेषु विक्रमसमानां ॥
अणहिलपाटकनगरे रचिता समवायाङ्गटीकेयम् ॥ ३ ॥

प्रत्यक्षरं निरूप्यास्याः ग्रन्थमानं विनिश्चितं ॥
त्रीणि श्लोकसहस्राणि पादन्यूना च षट्शती ॥ ४ ॥

અભયદેવ સૂરિ (૩)ની સહાદત માટે પ્રશસ્તિ.

[प्राकृतवृत्तिः । कर्ता हेमचन्द्राचार्य । प्रशस्तिः]

श्रीप्रश्नवाहनकुलाम्बुनिधिप्रसूतः ।
क्षोणीतलप्रथितकीर्तिरुदीर्णशाखः ॥
विश्वप्रसाधितविकल्पितवस्तुरुच्चै-
श्छायाश्रितप्रचुरनिर्वृतभव्यजंतु ॥ १ ॥

तस्मिन् गुणगणरत्नरोहणगिरिर्गाभीर्यपाथोनिधि-
स्तुङ्गत्वानुकृतक्षमाधरपतिः सौम्यत्वतारापतिः ॥
समयग्ज्ञानविशुद्धसंयमतपः स्वाचारचर्यानिधिः ।
शान्तश्रीजयसिंहसूरिरभवन्निःसंगचूडामणिः ॥ २ ॥

रत्नाकरादिवैतस्माच्छिष्यरत्नं बभूव यत् ॥
स वागीशोऽपि नो मन्ये यद्गुणग्रहणे प्रभुः ॥ ३ ॥

श्रीवीरदेवविबुधैः सन्मंत्राद्यतिशयप्रवरतोयैः ॥
द्रुम इव यः संसिक्तः कस्तद्गुणकीर्तने विबुधः ॥ ४ ॥
तथा हि-

आज्ञा अस्य नरेश्वरैरपि शिरस्यारोप्यते सादरं ॥

यं दृष्ट्वापि मुदं व्रजंति परमां प्रायोऽतिदुष्टा अपि ।
यद्वक्त्राम्बुधिनिर्यदुत्कलवचःपीयूषपानोद्यतै-
र्गीर्वाणैरिव दुग्धसिन्धुमथने तृप्तिर्न लेभे जनैः ॥ ५ ॥

कृत्वा येन तपः सुदुष्करतरं विश्वं प्रबोध्य प्रभो-
स्तीर्थं सर्वविदः प्रभावितमिदं तैस्तैः स्वकीयैर्गुणैः ।
शुक्लीकुर्वदशेषविश्वकुहरं भव्यैर्निबद्धस्पृहं
यस्याशास्वनिवारितं विचरति श्वेतांशुगौरं यशः ॥६॥

यमुनाप्रवाहविमलश्रीमन्मुनिचन्द्रसूरिसंपर्कात् ।
अमरसरितेव सकलं पवित्रितं येन भुवनतलम् ॥ ७ ॥

विस्फूर्जत्कलिकालदुस्तरतमःसन्तानलुप्तस्थितिः
सूर्येणेव विवेकभूधरशिरस्यासाद्य येनोदयं ।
सम्यग्ज्ञानकरैश्चिरंतनमुनिक्षुण्णः समुद्योतितो
मार्गः सोऽभयदेवसूरिरभवत् तेभ्यः प्रसिद्धो भुवि ॥ ८ ॥

तच्छिष्यलवप्रायैरगीतार्थैरपि शिष्टजनतुष्ट्यै
श्रीहेमचन्द्रसूरिभिरियमनुरचिता प्राकृतवृत्तिः ॥ ९ ॥
शरदां च पंचसप्तधिकैकादशशतेष्वती ।
कार्त्तिकसितपंचम्यां श्रीमज्जयसिंहनृपराज्ये ॥१०॥
श्रेष्ठिवीरकसत्पुत्रश्रेष्ठिवल्लकसंज्ञयोः ।
शय्यातरयोर्गेहेऽसौ वृत्तिः निष्पत्तिमागता ॥११॥

इति प्राकृतवृत्तिः ॥

અભયદેવ સૂરિ (૪) ની સહાકત.

[कर्मविपाकः सटीकः ॥ टीका-परमानन्दकृता ॥ प्रशस्तिः]

श्रीभद्रेश्वरसूरिशिष्यतिलकश्रीशान्तिसूरिप्रभोः
श्रीमन्तोऽभयदेवसूरिगुरव. सिंहासनोत्तंसकाः ।
तत्पादाम्बुजषट्पदेन परमानन्देन सत्प्रीतये ।
चक्रे कर्मविपाकवृत्तिमिषत. श्रोत्रैकलेह्यं मधु ॥ १ ॥
यन्नागमानुगामि स्यान्न चासंगतिमंगति ॥
इह तत्साधुभिः शोध्यमनभ्यार्थितवत्सलैः ॥ २ ॥
प्रत्यक्षरं निरूप्यास्य ग्रन्थाग्रं परिनिश्चितं ॥
अनुष्टुभां नवशती द्वाविंशत्यधिका भवेत ॥ ३ ॥

कर्मविपाकवृत्तिः समाप्तेति ॥

અભયદેવસૂરિ (૪) ની બીજી સહાદત.

ઉપરની પ્રશસ્તિમાં તથા આ પ્રશસ્તિમા ગુરૂપરપરામા કાંઇક તફાવત માલમ પડે છે તે બતાવવા કેટલાક શ્લોકો આપ્યા છે.

[उपदेशकंदली टीका । कर्ता बालचंद्र. । प्रशस्तिः]

श्रीचन्द्रगच्छनवकेरवकेलिचन्द्र-
श्चन्द्रप्रभः प्रभुरभिज्ञतमस्ततोऽभूत् ॥
यो विश्वलोकविदितां मुदितांतरात्मा
प्राभातिकीं जिनपतिस्तुतिमाततान ॥ ५ ॥

तस्मात् धनेश्वरइति श्रुतपारदृश्वा
विश्वाभिरामचरितोऽभ्युदियाय सूरिः ।
यो मंत्रमाप गुरुत. सुरभूयभाजः
प्राबोधयच्च समयूपुरदेवतां च ॥ ६ ॥

तस्याभितः समभवन् भुवनप्रशस्या
शिष्याः श्रुताक्षकमलोद्धरणप्रवीणाः ।
चत्वार ऊर्जितरुचो विदुषां निषेव्या
देव्याः करा इव पुराणकविप्रसूते ॥ ७ ॥

श्रीवीरभद्र इति सूरिरमीषु मुख्यः
श्रीदेवसूरिरिति भूरिगुणो द्वितीय· ।
श्री शान्तिसूरिरिति सूरिवरस्तृतीयः
देवेन्द्रसूरिरिति च प्रथितश्चतुर्थ ॥ ८ ॥

श्रीमंडलीति नगरी नगरीतिकूम
प्रासाद संहतिरितोऽस्त्यमरावतीव ।
देवेन्द्रसूरिसुगुरुर्वितताान तस्यां
तद्वासिनां च हृदि मूर्धिन च वासलक्ष्मीम् ॥ ९ ॥

प्रातिष्ठिपन्निजपदे स विनिद्रभद्रे
भद्रेश्वरं प्रभुमनश्वरकीर्त्तिपूरम् ।
आख्यामनंग इति संगतवान् यदीय-
ध्यानानले मदनवन्मदनो विलीय ॥ १० ॥

तत्पट्टमौलिमणितामभजद्धवार्ति-

भीतात्मनामभयदोऽभयदेवसूरिः ।
पापातपापगममन्वहमातपत्री ।
भयांगिनां शिरसि यस्य करश्चकार ॥ ११ ॥
तस्योपदेशपदपेशललेशमाप्य ।
वारांमुचेव कियदेव पयः पयोधेः ॥
श्री आसडेन कविना जनितोपदेश-
कंदल्यसावसुमतामुपकारहेतोः ॥ १२ ॥

अपूर्णम्।

અભયદેવ સૂરિ (૫)ની સહાદત માટે પ્રશસ્તિ.

(કેટલાક શ્લોકો.)

[जयंतविजयकाव्यकर्ता अभयदेवसूरिः । प्रशस्तिः]
प्रगुणितकरुणक्षमया त्रिगजितश्चारुविग्रहस्तदनु ।
अजनि वशीकृतविषयग्रामपद्मदुमुनिराजः ॥ ७ ॥
उत्फुल्लमल्लीप्रति मल्लकांतिः कीर्तिर्भ्रमंती भुवनेषु यस्य ॥
श्रिया समं सौहृदकांक्षयैव मुष्णाति विष्णोरपि कृष्णभावम् ॥८॥

विश्वत्रयप्रथितकीर्तिलतस्य तस्य
शिष्य. प्रशस्यमहिमाभयदेवसूरिः ।
काव्यं जयन्तविजयं रचयांचकार
सारस्वतप्रसृमरप्रतिभाविलासः ॥ ९ ॥

दिक्करिकुलगिरिदिनकरपरिमितविक्रमनरेश्वरसमायाम् ।
द्वाविंशति शतमानं शास्त्रमिदं निर्मितं जयतु ॥ १० ॥

અભયદેવ સૂરિ (૬)ની સહાદત માટે પ્રશસ્તિ.

[पार्श्वनाथचरित्रमहाकाव्यः कर्ता माणिक्यचंद्रसूरिः । प्रशस्तिः]
अस्ताघलक्ष्मीसुभगं विष्णुः कलाविलासिद्विजपुंडरीकः ॥
श्रीराजगच्छः शुचिमानसश्रीस्तत्रास्ति गच्छः पृथिवीपवित्रः ॥१॥
पुंसां विग्रहजं विकारमखिलं निर्मूलमुन्मूलयं-
स्तत्राद्यः समभूद्भयामयभिषक् प्रद्यम्नसूरिर्गुरुः ।
येन स्वेदयता प्रयुज्य तरलां तर्कोज्ज्वलां भारतीं ।
वादीन्द्राः प्रविलापिनो घनतरं दर्पज्वरं त्याजिताः ॥ २ ॥

दिगम्बरसमाक्रान्तवेदपट्टं समाददे ।
यः प्रत्यक्षं नरेन्द्रस्य जगत्स्तूयशः पुनः ॥ ५ ॥
तर्कग्रन्थविचारदुर्गमवनीसंचारपंचानन-
स्तत्पट्टेऽभयदेवसूरिरजनि श्वेताम्बरग्रामणीः ॥
सद्वाक्यश्रुतिलालसा मधुकरीकोलाहलाडंकिनी ॥
हित्वा विष्टरपंकजं श्रितवती ब्राह्मी यदीयाननम् ॥ ६ ॥
कुनिम्नगाः सत्पथभेदमेतां ध्रुवं करिष्यंति जडैः समेताः ।
इतीव रोधाय चकार तासां ग्रन्थं नवं वादमहार्णवं यः ॥ ७ ॥

•અભયદેવ સૂરિનું વંશવૃક્ષ.*

(અભયદેવ સૂરિના નામ પાસે નંબર આપેલા છે તે અનુક્રમ નંબર નથી; પરંતુ વર્ણનમાં આપેલ નંબર પ્રમાણે ઓળખવાને માટે આપેલ છે.)

મહાવીર ભગવાન્
|
(૧) સુધર્મા સ્વામિ મ. સ. ૧–૧૨ પટ્ટધર મ સ. ૨૦ મોક્ષ
|
(૨) જંબુ સ્વામિ મ. સં. ૧૨ પટ્ટધર. મ–સ. ૬૪ કેવળ.
|
(૩) પ્રભવ સ્વામિ મ. સ. ૧–૭૫ (શ્રુત કેવળી)
|
(૪) શય્યંભવ સ્વામિ મ. સ ૩૬–૯૮ (૨૩ વર્ષ પટ્ટધર)
|
(૫) યશોભદ્રસૂરિ મ. સ. ૯૮–૧૪૮. | મનક મ. સ. ૬૫–૭૬
|
(૬) સંભૂતિવિજય મ. સં. ૬૬–૧૫૬. | ભદ્રબાહુ મ. સ. ૯૪–૧૭૦
|
(૭) સ્થુલીભદ્રજી મ. સં. ૧૭૦–૨૧૫
|

---

* આ આપેલ વંશવૃક્ષ અમારા છેવટના નિર્ણયવાળું સમજવાનું નથી. શોધખોળને અંગે ફેરફાર જણાયાથી સુધારો વધારો કરવામાં આવશે. આ ફક્ત શૈલી બતાવવાનો પ્રયત્ન છે.

(૮) આર્ય મહાગિરિ મ. સં. ૧૪૯-૨૪૯ આર્ય સુહસ્તિ મ. સં. ૧૯૨-૨૯૨

(૯) સુસ્થિતાચાર્ય કોટીકગણ સુપ્રતિબદ્ધાચાર્ય

(૧૦) ઇન્દ્રદિન્નસૂરિ ૪૪૧ સ્વર્ગ (ભાડારકર ૪૫૩)

(૧૧) દિન્નસૂરિ (૪૫૩-૪૭૦)

(૧૨) સિંહગિરિજી (૫૪૮ સ્વર્ગ)

(૧૩) વજ્રસ્વામિ ૪૯૬-૫૮૪

(૧૪) વજ્રસેનસૂરિ ૪૯૨-૬૨૦ (નાગીલ શાખા)

(૧૫) ચન્દ્રસૂરિ વિ, સં. ૧૫૦ વિદ્ય.

(૧૬) સામંતભદ્રસૂરિ (વનવાસી ગચ્છ)

(૧૭) વૃદ્ધદેવસૂરિ

(૧૮) પ્રદ્યોતન સૂરિ

(૧૯) માનદેવ સૂરિ

(૨૦) માનતુંગ સૂરિ

(૨૧) વીર સૂરિ વિ. સં. ૩૦૦ વિદ્ય.

(૨૨) જયદેવસૂરિ મં. સં. ૮૨૬ વિદ્ય.

(૨૩) દેવાનંદસૂરિ મ. સં. ૮૪૫ વિદ્ય. (૧) અભયદેવસૂરિ

(૨૪) વિક્રમસૂરિ મ. સં. ૮૮૨ વિદ્ય. (દેવાનંદસૂરિના ગુરૂ)

(૨૫) નરસિંહસૂરિ. મ. સં. ૧૦૦૫-૧૦૫૫

(૨૬) સમુદ્રસૂરિ વિ. સં. ૫૮૫ વિદ્ય.

(૨૭) માનદેવસૂરિ વિ. સં. ૬૫૫ વિદ્ય.

(૨૮) વિબુધપ્રભસૂરિ વિ. સં. ૮૪૦ વિદ્ય.

(૨૯) જયાનંદસૂરિ વિ. સં. ૮૬૧ વિદ્ય.

(૩૦) રવિપ્રભસૂરિ વિ. સં. ૭૦૦ વિદ્ય. લાખું આ-
[યુષ્ય હોવું જોઇએ.

(૩૧) યશોદેવસૂરિ વિ. સ. ૮૦૨ વિદ્ય.

•(૩૨) પ્રદ્યુમ્નસૂરિ વિ. સ. ૬૦૦ ?

(૩૩) માનદેવસૂરિ

(૩૪) વિમલચંદ્રસૂરિ

(૩૫) ઉદ્યોતનસૂરિ

(૩૬)
1. સર્વદેવસૂરિ (બૃહતગચ્છ) સં. ૯૯૪ વિદ્ય. મ. સં. ૧૪૬૪ વિદ્ય.
2. પદ્મદેવસૂરિ મં. ૧૦૮૮ વિદ્ય.
3. વર્ધમાનદેવસૂરિ સં. ૯૯૪–૧૦૧૦ વિદ્ય.
4. અજીતસિંહસૂરિ
5. દેવસૂરિ ૧૦૦૭ વિદ્ય.

(૩૭) દેવસૂરિ — જયસિંહસૂરિ સં. ૧૦૦૦ વિદ્ય.

(૩) અભયદેવસૂરિ સં. ૧૧૫૦ વિદ્ય.

હેમચંદ્રાચાર્ય વિ. સં. ૧૧૭૦ વિદ્ય.

જીનેશ્વરસૂરિ વિ. સં. ૧૦૮૦–૮૪ વિદ્ય, બુદ્ધિસાગર સૂરિ વિ. સં. ૧૦૮૪ વિદ્ય.

(૨) અભયદેવસૂરિ નવાંગી ટીકાકાર
વિ. સં. ૧૦૭૨ થી ૧૧૩૯–૧૧૪૫ સ્વર્ગ.

જીનવલ્લભસૂરિ સં. ૧૧૨૮-૧૧૬૦ વિદ્ય. પ્રસન્નચંદ્રસૂરિ
(ખરતગચ્છ)

જીનદત્તસૂરિ વિ. સં. ૧૧૩૨-૧૨૧૧ વિદ્ય. જીનશેખરસૂરિ (રૂદ્રપલ્લીગચ્છ સ્થાપક વિ. સં. ૧૨૦૪ વિદ્ય.)

પદ્મચંદ્રસૂરિ

વિજયચંદ્રસૂરિ (વિજયેન્દુસૂરિ)

(૫) અભયદેવસૂરિ ૧૨૦૪-૧૨૭૮ વિદ્ય.

દેવભદ્રસૂરિ

ચંદ્રગચ્છ.

દિજસૂરિ (?)

યશોભદ્રસૂરિ

પ્રદ્યુમ્નસૂરિ (લગભગ વિ. ૧૦૦૦)

ચંદ્રપ્રભસૂરિ — ગુણસેનસૂરિ*

ધનેશ્વરસૂરિ ૧૧૭૧-૧૧૯૫ વિદ્ય.

વીરભદ્ર — દેવસૂરિ — દેવભદ્ર — દેવેન્દ્રસૂરિ+ વિદ્ય. ૧૨૬૪

ભદ્રેશ્વરસૂરિ×

---

* મહાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય આ સૂરિજીની પાટમાં બે ત્રણ પેઢીએ થયા હોય એમ લાગે છે.

\+ હેમચંદ્રાચાર્ય સાથે વિદ્યા સાધવામાં હતા.

× વાદિદેવસૂરિના ભદ્રેશ્વર સમકાલિન હતા

શાંતિસૂરિ — અભયદેવસૂરિ (૪)
(ગુરૂભાઇની પાટે બેઠા છે)

અભયદેવસૂરિ →
- આસડકવિ
  ૧૨૪૮
  - હરિભદ્રસૂરિ
    - બાલચંદ્ર કવિ.
      ૧૨૭૮–૧૩૧૨ વિધ.
- પરમાનંદ કવિ
  ૧૨૨૧ (કુમારપાળના રાજ્યમા)

સિદ્ધસેન
- બપ્પભટ્ટિસૂરિ
  ૮૦૦–૮૯૫
  આમરાજાના વખતમા
  - નન્નસૂરિ
    ૯૦૦–૯૮૦ વિધ.
    - સર્વદેવસૂરિ
      ગુરૂભાઇની પાટે બેઠા હતા.
    - વાદિસૂરિ
      (યશોવાદિસૂરિ)
      - સર્વદેવસૂરિ
        - પ્રદ્યુમ્નસૂરિ
          - અભયદેવસૂરિ (૬)
            - ધનેશ્વરસૂરિ
              - જીનસિંહસૂરિ
                - વર્દ્ધમાનસૂરિ
                  - દેવચંદ્રસૂરિ
  - ગોવિંદસૂરિ
  - વિનયચંદ્ર

(૩૬) સર્વદે
(બૃહત
મ. સં.

(૩૭) દેવર

જીનેશ્વરસૂ

(૨) અભ
વિ.

કંકાલી તીલા-મથુરા—

અર્હ   ની પૂજામાટે સિંહનાદિકે સ્થાપેલો આયાગપટ.

(ભૂગોળ વિભાગ.)

कंकाली तीला–मथुरा. (जैन टेकरी.)

સ્થાન સૂચન—મથુરાના નૈઋત્ય ખુણા પાસે આગ્રા અને ગોવરધનના રસ્તાની વચ્ચે આવેલી આ ટેકરી લગભગ લંબચોરસ એટલે આશરે ૫૦૦ ફુટ લાંબી અને ૩૫૦ ફુટ પહોળી છે. (જૈન સ્તૂપ એન્ડ અધર એન્ટીક્વીટીઝ–મથુરા) "આર્કીઓલોજીકલ સર્વે ઑફ ઇન્ડીઆ" આ ટેકરી ૪૦૦ ફીટ લાંબી અને ૩૦૦ ફીટ પહોળી તથા ૧૦–૧૨ ફીટ ઉંચી હોવાનુ જણાવે છે.

વિશેષ વિવેચન—અનેક વિદ્વાનોની શોધખોળને અંતે ટેકરી ઉપરથી ઘણા શીલાલેખો તથા બીજી વસ્તુઓ મળી આવેલ છે, તેમજ આ ટેકરીનો પશ્ચિમ તરફનો છેડો ખોદાવતા મી. કનીગહામને સને ૧૮૭૦ મા લેખોવાળા ખંડિત તેમજ અખંડિત જૈન પ્રતિમાઓ, થાભલાઓ વગેરે મળી આવેલ હતા. તેથી આ ટેકરી ઉપર અને આસપાસ ખ્રિસ્તી યુગની પહેલા ઇન્ડો સીથીયન રાજાઓના વખતમા ઘણા જૈન મંદિરો હોવાનુ સિદ્ધ થાય છે કે જે બીના જૈન તેમજ ભારતના ઇતિહાસ ઉપર સારો પ્રકાશ પાડે છે.

અહીંથી મળી આવેલ પૈકી કેટલીએક વસ્તુઓનુ વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે. (૧) આયાગ પટ (પૂજા કરવાની શિલા ?). આ શિલા **સિંહ નાંદિકે** સ્થાપેલી હતી. આ આયાગ પટની વચ્ચે જૈન તીર્થકરની પ્રતિમા કોતરેલી છે અને તેની આસપાસ જૂદી જૂદી જાતની પવિત્ર નિશાનીઓ કોતરેલી છે. આ આયાગ પટમા બે લીટીનો એક લેખ છે કે જે ઘણાજ જૂના વખતની લિપિમા લખાયેલો છે. તે ઘણું કરીને કનિષ્કના રાજ્ય દરમિયાન અને ઈ. સ. ની શરૂઆત લગભગમા લખાયેલો હોવો જોઇએ, તે લેખનુ સંસ્કૃત ભાષાન્તર નીચે પ્રમાણે છે:—

१ नमो अरहंताणं सिंहकस वणिकस पुत्रेण कोशिकि पुत्रेण
२ सिंहनादिकेन आयाग पटो प्रतिथापितो अरहंत पूजये

અંગ્રેજી ભાષાન્તર:—

Adoration to the Arhats! A Tablet of homage (āyagapata) was set up by Sihanadika (Simhanadika? nandika?) son of the Vanika Sihaka (Simhaka) and son of a Kous'iki (Kaus'iki mother) for the

worship of the Arhats."

(આકૃતિના ફોટા માટે જુઓ પ્લેટ ન. ૩ જો.)

(૨) આ આયાગપટ (પૂજા કરવાની શિલા ?) શિવયશાએ સ્થાપેલી હતી. તેનો ઉપલો ભાગ ભાગી ગયેલ છે પણ નીચલો અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ વિશેષ ઉપયોગી ભાગ જળવાઈ રહ્યો છે. આ આયાગપટના નીચેના ભાગમા પાચ લીટીનો એક લેખ છે તે કુશાન રાજાના વખતમાં વપરાતી લિપિમા લખેલો છે, અને તે ઇ. સ. પૂર્વે લખાયાનું જણાય છે. તે લેખનું સંસ્કૃત ભાષાન્તર નીચે પ્રમાણે થાય છેઃ—

१ नमो अरहतार्ण फगुयमस

२ नतकस भयाये सिवयस

३ ......इ......आ......आ......काये

४ आयागपटो कारितो

५ अरहत पुजाये

અંગ્રેજી ભાષાન્તરઃ—

"Adoration to the Arhats! By Sivayasa (Sivayasas) wife of the dancer Phaguyasa (Phalguyasas) a tablet of homage (Āyagapata) was caused to be made for the worship of the Arhats."

(આકૃતિના ફોટા માટે જુઓ પ્લેટ ન ૪ થો.)

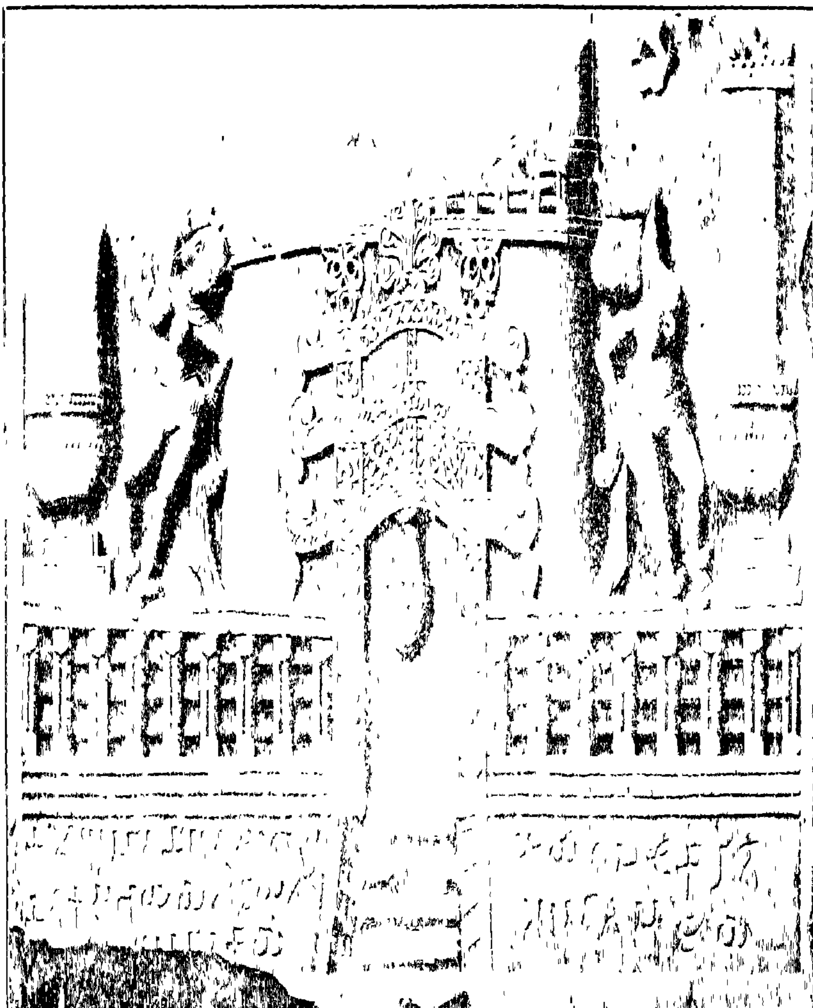
(૩) એક જૈન સ્તૂપ છે. આ સ્તૂપના બે ભાગ પાડેલા છે. ઉપલો ભાગ સાકડો છે અને તેના મધ્યમા સ્તૂપની આકૃતિ છે અને સ્તૂપની બન્ને બાજુએ જીનની બબ્બે આકૃતિઓ છે. તે ચાર આકૃતિ (મૂર્તિ) ઓ છેલ્લા ચાર તીર્થંકર નમિ, નેમિ, પાર્શ્વ, અને વર્ધમાનની છે. નીચેના ભાગમા કુન્હ (?) ની મૂર્તિ છે કે જેના માનમા આ સ્તૂપ બનાવવામા આવ્યો હતો. કુન્હની મૂર્તિને કપડા પહેરાવવામા આવેલા છે તેથી તેને શ્વેતામ્બર મૂર્તિ માની શકાય. આમા આપેલ મૂળ લેખ કોઇ અચોક્કસ લિપિમાં છે. શરૂઆતમા ૯૫ (?) ની સાલ હોવાનું જણાય છે જે વખતે વાસુદેવનું રાજ્ય હતું. લેખ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

(१) [सि] द्धम् सं ९५ [?] ग्रीरदि १८ कोट्टय [ा] तो गणातो थानीयातो कुलातो वइर [ातो] [सा] खातो आर्य अरह

(२) सिसिनि धाम थाये (?) ग्रहदतस्य धि......धनहथि.

અંગ્રેજી ભાષાન્તરઃ-

"Success! In the year 95 (?) in the second

કંકાલી તીલા-મથુરા—

શીવયશા (નર્તિક ફગુયશની ભાર્યા) એ બક્ષીસ આપેલો આયાગપટ (પૂજાકરવાની શીલા)

કંકાલી તીલા—મથુરા—

સં. ૯૫, માં ધનહસ્તીની ભાર્યાએ, ભેટ આપેલી પથ્થરની શીલા જેમાં જૈન યતિ કણ્હની મૂર્તિ છે.

(month of) Sumvat on the 18th day, at the request of Dhâmathâ (?) the female pupil of the Mayo Maha (dinna) from the Kottiya gana, from the Thâniya Kula, from the Vaira Sakha ... ... (the gift) of ... ... the daughter of Grahadata, and wife of Dhanathi. (Dhanahstin.)"

(આકૃતિના ફોટા માટે જુઓ પ્લેટ નં. ૫ મો.)

(ધી જૈન સ્તૂપ એન્ડ અધર એન્ટીક્વીટીઝ ઑફ
મથુરા બાઇ વીન્સેન્ટ એ. સ્મીથ.)

ભદ્રેશ્વર.

સ્થાન સૂચન—કચ્છના પૂર્વ કિનારે હાલના ભદ્રેશ્વરથી જુનું ભદ્રેશ્વર–ભદ્રાવતી મોટા વિસ્તારમાં આવેલું છે. હાલ ત્યાં જૈન દેવાલય, શિવમંદિરના ઘુમટના થાંભલા વિગેરે તથા દુદાવાવ અને તેનીજ પાસે એ મસ્જીદના બાકી રહેલાં ખંડેરો જોવામાં આવે છે.

વિશેષ વિવેચન—અહિં જુનું વસહિ દેવળ અથવા હાલ જેને જગદેવશાહનું દેવળ કહેવામાં આવે છે તે કેટલાએક જમાનાની કૃતિ છે. તેમાં સુધારા વધારા થયેલા છે, પણ કેટલી વાર થયા હશે તે જાણવામાં નથી. દેવળનો નીચલો ભાગ કદાચ સૌથી જુનો હોય; બાકીનો ભાગ હાલની બાંધણી મુજબનો છે, અથવા સાવચેતીથી દુરસ્ત થયો હોય અને તે જગડુશાહે (જગદેવશાહે) સં. ૧૨૩૨ માં કરાવેલ હોય. દેવળમાંના તુટેલા ભાગના ટેકામાં મૂકવામાં આવેલી કમાનો જુના વખતની હશે અને બાકીનો બહારનો ભાગ પાછળથી બનાવેલો છે.

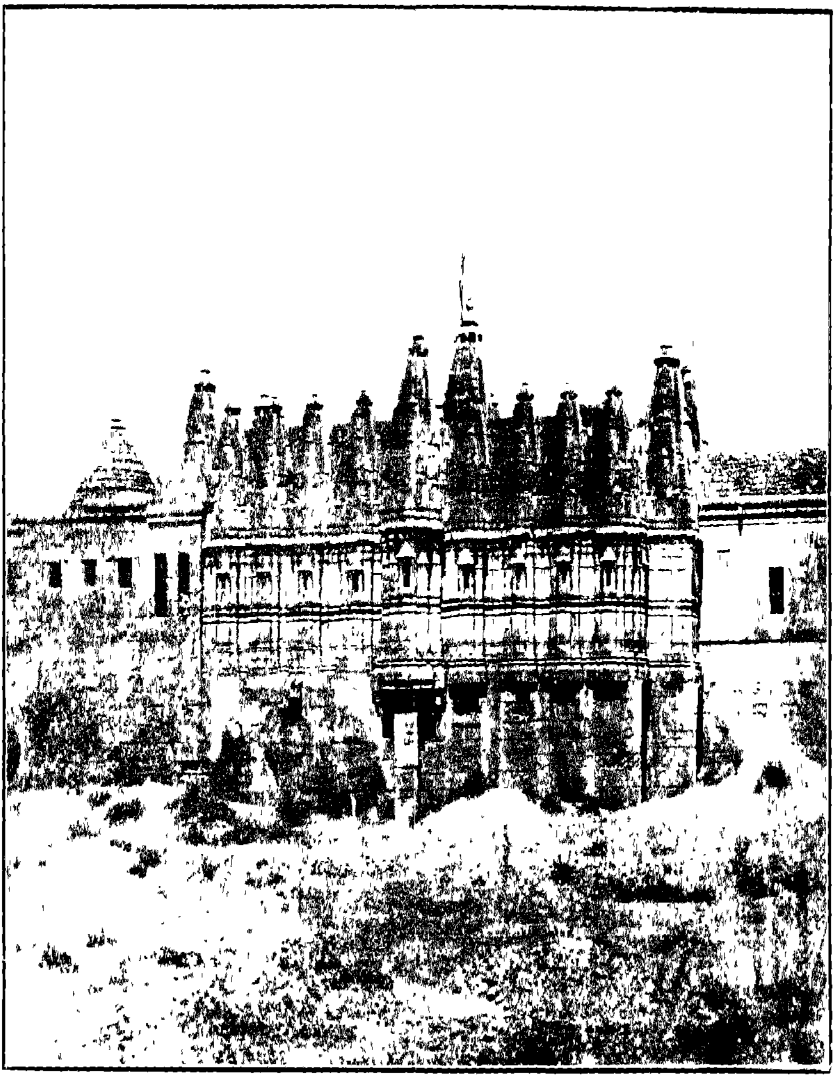
વીરાત્ સંવત્ના ૨૧ મા વરસમાં ભદ્રાવતી (ભદ્રેશ્વર) ના હરીના વંશજ સિદ્ધસેને આ દેવળ બંધાવ્યાનું અને તે વસહીને અર્પણ કર્યાનું કહેવામાં આવે છે. મારવાડના સંપ્રતિ રાજાના સમકાલીન–સિદ્ધસેનની ચોથી પેઢીના વંશજ–ભોજરાજાએ આ ભદ્રાવતી દેવળમાં એક પ્રતિમા સ્થાપી અને હાથીની એક આકૃતિ મૂકી હતી. ભોજરાજા પછી તેના બાઇ વન-રાજ ગાદીએ આવ્યા તેમણે આ દેવળ સમરાવ્યું હતું. સં. ૬૨૨ માં પાટ-ણના કનક ચાવડાએ આ દેવળ ફરીથી બંધાવ્યું અને તેમાં પ્રતિમાની

સ્થાપના કરી. સં. ૭૯૮ મા ભાણગઢનો સોલંકી રાજા જે જૈન હતો તેણે આ ગામને ભદ્રેશ્વરનુ નામ આપ્યું. સં. ૧૧૪૯ મા એક વાણીઆએ સોલંકી વંશના છેલ્લા રાજાને લશ્કરી મદદ કરી આપવાથી તેને ભદ્રેશ્વરનો ગીરાસ બક્ષીસ આપ્યો. સં. ૧૧૮૨ મા જગદેવશાહ (જગડુશાહ) નામના ધનાઢ્ય વેપારીને કાયમને માટે ભદ્રેશ્વર મળ્યુ અને તેણે વસહી દેવળ મોટા ખરચે દુરસ્ત કરાવ્યુ. આ વખતે પુરાણા કામનો નાશ થયો. અત્યારસુધી આ દેવળ તેજ સ્થિતિમા છે. આ દેવળના થાભલા ઉપર લેખ હતા, જેમાં હાલ માત્ર "સં. ૧૧૩૪ ના વૈશાક સુદ ૧૫" એટલા શબ્દો વચાય છે. જે મીતિ દેવળ દુરસ્ત થયાની અને કદાચ જૈનના શ્રીમાળી ગચ્છને આ દેવળ અર્પણ થયાની હોય

બારમા અને તેરમા સૈકામા ભદ્રેશ્વરમા ઘણા યાત્રાળુઓ આવેલા અને તે વખતે યાત્રાળુઓ તથા સંઘપતિઓએ ભમતી દેરીઓ વગેરે બધાવ્યાનુ માની શકાય છે. આ પછી ઘણા બખેડા જાગ્યા છે. સં. ૧૫૯૨ મા જામરાવલે ભદ્રેશ્વર જીત્યુ, અને એમ કહેવાય છે કે આનંદવિમલ નામના સૂરિએ તેમને કાઠીયાવાડમા જઇ વસવાનુ કહ્યુ હાલા ડુંગરજીએ દેવળનો કબજો કર્યો તેથી હાલા તથા શ્રાવક વચ્ચેના આ કજીઆનો ફડચો લાવવા જામરાવલને સં. ૧૬૫૯ મા ભદ્રેશ્વર આવવુ પડ્યું હતું. મોહસમ બેગે સને ૧૬૯૩ મા આ દેવળ લૂટ્યુ અને કેટલીક મૂર્તિઓ ભાગી નાખી કે જેનો પત્તો નથી. સને ૧૭૬૩ મા જૂના કિલ્લાની દિવાલો પાડી નાખવામા આવી અને મુંદ્રાગામ વસાવવામા આ દેવળના પત્થર સને ૧૮૧૦ મા વપરાયા છે.

આબુ ઉપરના જૈન મંદિરો જેવી ભદ્રેશ્વરના દહેરાની રચના છે. તેને ૪૮×૮૫ ફૂટનો ચોક આવેલો છે; તેને ફરતી ૪૪ દહેરીઓની ભમતી આવેલી છે; ત્યાર પછી દેવળ આવેલું છે, તેના આગળના ભાગમા થાભલાવાળા ત્રણ ઘુમટ છે; રંગમંડપ ઉપર એક મોટો ઘુમટ છે; એક બાજુએ પ્રતિમાઓ સંતાડવા માટેની ઓરડીઓ આવેલી છે, આ ઓરડીઓ નીચે બીજા ખંડો છે કે જેમા ભોંય ઉપરના પત્થર ઉપાડવાથી જઇ શકાય છે. મુસલમાન વગેરેના ત્રાસ વખતે તેમા પ્રતિમાઓ પધરાવી ઉપર રેતી નાંખી જમીન જેવો દેખાવ કરવામા આવતો. દેવળની પૂર્વમા એક કુવો આવેલો છે. દેવળ ઓતરાદા બારનું છે (સાધારણ રીતે આવા બારના જૈન મંદિર હોતા નથી.) ગભારામા સફેદ આરસની ત્રણ પ્રતિમા છે. મૂળ નાયક અજીતનાથજી છે, તેની નીચે '૬૨૨'ની સાલ હોવાનુ જણાય છે. તેની જમણી બાજુએ ફણાવાળા પાર્શ્વનાથજી છે. તેના પર સં. ૧૨૩૨ ની સાલ

પ્લેટ નં ૧

ભદ્રેશ્વરનું મંદિર—પૂર્વની બાજુનો દેખાવ.

છે. ડાબી બાજુએ **શાંતિનાથ** છે, તેને પણ ૧૨૩૨ ની સાલ છે. પીઠની દીવાલ ઉપર મૂળનાયકની આસપાસ કાઉસ્સગ્ગીઆ છે, જેના ઉપરથી અનુમાન થઇ શકે કે પ્રથમ મૂળ નાયકજીની પ્રતિમા મોટી હોવી જોઇએ. જમણી બાજુના છેડે શામળા પાર્શ્વનાથજી છે.

(રીપોર્ટ ઓન ધી એન્ટીકવીટીઝ ઓફ કચ્છ એન્ડ કાઠીયાવાડ-પાનું ૨૦૬-૨૦૯.)

(દહેરાસરની રચના વિગેરેનો ખ્યાલ આવે તેને માટે જુઓ પ્લેટ નં. ૧-૨.)

(પુસ્તક વિભાગ)

કુમારપાળ પ્રતિબોધ.

ભાષા—આ 'કુમારપાળ પ્રતિબોધ' ગ્રંથનું અપર નામ 'હેમ-કુમાર ચરિત્ર' છે. તેની રચના સરલ સંસ્કૃત ભાષામા અનુષ્ટુપ્ વૃત્તમા કરવામા આવેલી છે.

કર્તા—તેના કર્તા વિજયસિંહ સૂરિના શિષ્ય શ્રી **સોમપ્રભ** સૂરિ હતા. એ સૂરિ **સુમતિનાથ ચરિત્ર**ના કર્તા તરીકે જાણીતા છે.

વિશેષ હકીકત—આ ગ્રંથમા **હેમચંદ્રાચાર્ય** તથા **કુમારપાળ** રાજાનો જીવનવૃત્તાન્ત હોવાથી તેનું 'હેમ-કુમાર' નામ યથાર્થ ઠરે છે. આ ગ્રંથ સંવત્ ૧૨૪૧ મા **સિદ્ધરાજે** કવીન્દ્ર અને ભ્રાતા તરીકે લખેલા પ્રસિદ્ધ પોરવાડ કવિ **શ્રીપાળ**ના પુત્ર **સિદ્ધપાળ**ની વસતીમા (અન્ય મત પ્રમાણે પ્રાગ્વાટ -પોરવાડ વંશના **અભયકુમાર** શ્રાવકના પુત્રો **હરિશ્ચંદ્રાદિ** તથા **શ્રીદેવી** પુત્રી વગેરેને ભણાવવા માટે તેમના આગ્રહથી) **સોમપ્રભ** સૂરિએ લખ્યો હતો. તેની ગાથા ૮૦૦૦ (અન્ય મત પ્રમાણે ૮૮૦૦) છે અને તે **પાટણ** નગરમા લખાએલી છે. આ કાવ્યગ્રંથ 'અનેકાર્થ કૈરવ કૌમુદી'ના કર્તા અને **હેમાચાર્ય**ના શિષ્ય **મહેન્દ્રસૂરિ**ને વાંચી સંભળાવવામા આવેલો હોવાથી તથા **કુમારપાળ**ના મૃત્યુ પછી માત્ર ૧૧ વર્ષે રચાએલો હોવાથી તેના ઉપર વિશ્વસનીયતાની છાપ છે. તેની પ્રથમની ૪૦૦ ગાથાઓમા **પાટણ** તથા તેના રાજાઓ **કુમારપાળ**ની વંશપરંપરા અને **હેમાચાર્ય**ની ગુરૂપરંપરા તથા જન્મ-દીક્ષા-વૃત્તાન્ત વગેરે છે અવશેષ ભાગમા **કુમારપાળ**ને પ્રતિબોધ આપવાને માટે કહેલી કથાઓ છે. આ ગ્રંથની પ્રત **પાટણ**ના જૈન પુસ્તક ભંડારમા છે. તેમા ૨૫૫ પત્ર છે. દરેક ૨૧ ઇંચ લાંબા તથા ૨ ઇંચ પહોળા તાડપત્ર ઉપર તે લખાએલો છે. (પ્રશસ્તિ અત્ર ઉતારી નથી. નં. ૫૮૧)

विवेक मंजरी.

ભાષા—'વિવેકમંજરી'નો ગ્રંથ મૂળ પ્રાકૃતમા લખાએલો છે અને સંસ્કૃત ભાષામા તેની ટીકા થએલી છે.

કર્તા—આ ગ્રંથના કર્તા ચંદ્રગચ્છના **અભયદેવસૂરિના** શિષ્ય **આસડ** કવિ હતા. તે કવિ ભિલ્લમાલ કુળના હતા.

વિશેષ હકીકત—આ ગ્રંથ સંવત ૧૨૪૮ મા રચાયો છે અને તેના ઉપર **બાલચંદ્રજી** નામના ગ્રંથ કર્ત્તાએ ૧૨૭૮ મા **આસડના** પુત્ર જૈત્રસિંહની પ્રાર્થનાથી ટીકા લખી છે. તેમને એ કામમા ચંદ્રગચ્છના કનકપ્રભસૂરિના શિષ્ય **પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ** સહાય આપી હતી. એ ગ્રંથને સુધારવામા **આસડ** કવિને **નાગેંદ્રગચ્છના હરિભદ્રસૂરિના** શિષ્ય **વિજયસેન** સૂરિએ ૧૨૫૦ મા સહાય કરી હતી તે સૂરિ **મહાવીર** ભગવાનની ૪૨ મી પાટે થયા હતા. મૂળગ્રંથ ગાથા ૧૪૫ મા લખાએલો છે અને બાલચંદ્ર કવિની વૃત્તિ ૮૦૦૦ શ્લોકની છે. એ ગ્રંથની એક પ્રત સં. ૧૨૮૭ મા દેવભદ્ર ગણિના ઉપદેશથી લખાએલી છે. પાટણના પુસ્તક ભંડારમા તથા મુંબઈના અનંતનાથજીના દેરાસરના ભંડારમા એ પુસ્તકની પ્રતો છે. વડોદરા ખાતે મુનિરાજ શ્રી કાન્તિવિજયજીના ભંડારમા સટીક ગ્રંથની ૯૫૪ પાનાની પ્રત છે, જે સંવત ૧૮૪૬ મા લખાએલી છે.

[*પરિશિષ્ટ.]

[विवेक मंजरी । कर्ता मु. आसड । टी. बालचंद्र मु. अन्ते प्रशस्तिः]

सिरि भिल्लमाल निमल संभव कडुय राय तणपण
इय आसडेण रइयं वसु जलहि दिणेस वरिसम्मि ॥

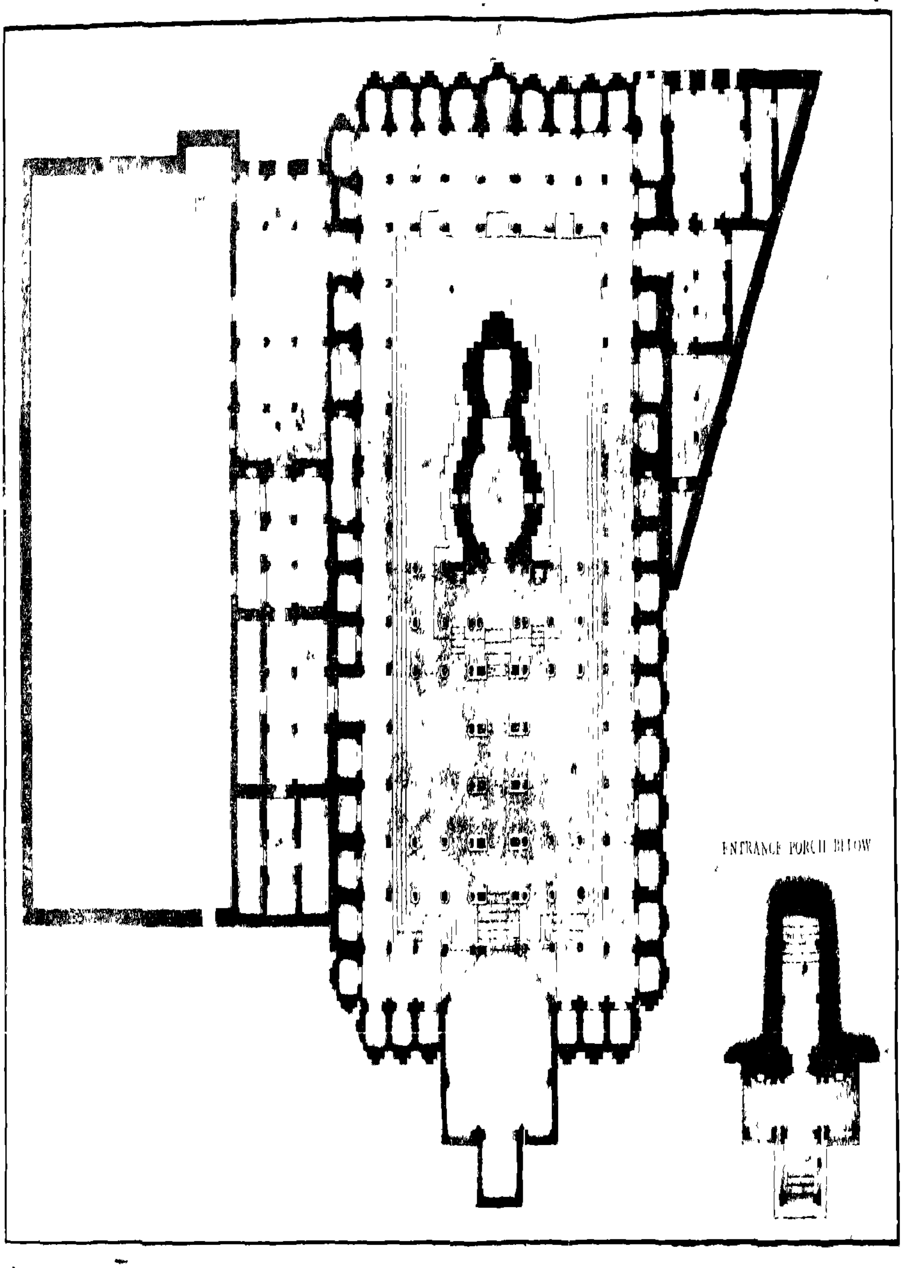
टीका प्रशस्ति.

श्री भिल्लमालाभिधया प्रसिद्धो
वंशावतंसो जगती तलस्य ।
समस्ति पाथोधिरिवाच्युतश्री
सरस्वतीवासनिवास एकः । १ ।
तस्मिन्नभो रजनि जानि इवाजनिष्ट
भासा पटुः कटुकराज इति प्रतीतः ।

---

* આવી રીતે પાછળના ભાગમા દરેક ગ્રંથની પ્રશસ્તિ આપવામાં આવશે.

પ્લેટ નં. ૨

ભદ્રેશ્વરના મંદિરનો—ભાયતળીયાનો નકશો

यो जैनदर्शनमयो भव मूर्द्धिन चक्रे
लीलास्पदं पद्मखडित वृत्त एव । २ ।
सुधांशो रोहिणी वास्य बुध पुत्र प्रभु प्रिया ।
बभूवानलदेवीति सतीजन मतल्लिका । ३ ।
तयोरजनिषातां द्वौ सुतौ वासड जासडौ ।
सत्पथं नह्यलंघेतां धुर्यौ धर्मरथस्ययौ । ४ ।
आसड. कालिदासस्य यशोदीपमदीपयत् ।
मेघदूतमहाकाव्ये टीकास्नेहनिषेचनात् । ५ ।
श्रुत्वानवरसोद्गार किरोऽस्य कविता गिरः ।
राजसभ्याः कविसभाश्रृंगार इतियं जगु । ६ ।
जिनस्तोत्रस्तुतीः पद्यगद्यबंधैरनेकश ।
चक्रे य क्रूरकर्माहिजांगुलीमंत्रसंनिभा । ७ ।
येनोपदेशकंदल्याह्वानप्रकरणच्छलात् ।
कृतं मोक्षाध्वनीनेभ्यः पाथे यातिथ्यमक्षयम् । ८ ।
आसडस्य मृडस्येव गौरीगंगे बभूवतु ।
पृथिवीदेवी जैतल्लदेव्यौ द्व तस्य वल्लभे । ९ ।

जैतल्लदेव्यां तनयावभूतां
द्वावे तयो राजड नामधेयः ।
ज्येष्ठ कनिष्ठः कलिकालकुंभि
छिद्रैत्रसिंहः किल जैत्रसिंहः । १० ।

अरिसिंह इति पृथिवीदेव्यां करपुष्करत्ववहानः ।
गुरुगिरिपरिणय कर्मागज इव कलभागज. समभूत । ११ ।
पुत्रे राजड नाम्नि बालकदलीकांडोपमे स्वः पुरी
याते बाल सरस्वतीति विदिते तच्छोकमूढाशय. ।
संबुद्धो भयदेवसूरि सुगुरोर्यैरेव वाक्यै रसौ
नैवेदमसूत्र यत्प्रकरणं श्री आसडः सत्कविः । १२ ।
एतामासडि जैत्रसिंह सचिवे नात्यर्थमभ्यर्थितो
वृत्तिं श्री हरिभद्रसूरिसुगुरोः शिष्यप्रशिष्यावधिः ।
वाग्देवी प्रतिपन्न सूनुरकृतश्रीबालचंद्राख्यया
विख्यातोधिपतिर्गणस्य गणिनी रत्नश्रियो धर्मजः । १३ ।

नागेंद्र गच्छार्णवपार्वणेंदु-
रेमा बृहद्गच्छनभो रविश्च ।

श्रीमानविपूर्वो जयसेनसूरिः
श्री पद्मसूरिः समशोधयेतां । १४ ।
देवानंद मुनींदुगच्छगगनालंकारशीतद्युतेः
शिष्यः श्री कनकप्रभाभिधगुरोर्ब्रविद्य चूडामणे ।
वाग्देवीसुतबालचंद्र सुकवेराप्तप्रतिष्टः सुधी
रेतस्यां सहकारिकारणमभूत्प्रद्युम्नसूरिः पुनः । १५ ।
उत्सूत्रं यदसूत्रि सूत्र विकलेनालक्षणं लक्षण
न्यूनेन श्लथ रीति रीति रिपुणा व्यर्थ हतार्थेनच ।
किंचित्क्कापि मया वचः प्रलपितं स्वच्छंद मच्छंदसा
तच्छोध्यं विबुधैः परे ऽपि परं कृत्या प्रमादं मयि. । १६ ।
श्री धातुलेख शाली त्रिदश पथ महालेखिनी दंडशाली
सायं सायं किलायं शितकरखटिनीपात्रमादाय कालः ।
यावद्यो पट्टि काया मुडु लिपि विपुलं हस्तलेखं विधत्ते
तावद्वावच्यमाना कृतिभिर तितरां वर्त्ततां वृत्तिरेषा । १७ ।
इत्याचार्य बालचंद्र विरचितायां विवेक मंजरि वृतो भावना
विवरणं नाम चतुर्थः परिमल्लः ॥
उद्दंड शैलमयदंड धृतस्य धात्रि
छत्रस्य वारिधि दुकूल वृतस्य मौलौ ।
स्वर्णा चलः कलशता मयमेति याव-
त्तावज्जयं कलयतादिहजैत्रसिह ॥ १ ॥
समाप्ता चेयं विवेक मजरी प्रकरण वृत्तिः मंगलं महा श्रीः ॥

(પરચુરણ વિભાગ.)

आगम.

અર્થ—'આગમ' એટલે જ્ઞાન; આપ્ત પુરૂષના વચનથી થયેલ અર્થ વિષયક જ્ઞાન; આપ્ત પુરૂષનુ વચન; જેનાથી સંપૂર્ણ પ્રકારના અર્થો જાણી શકાય તેવો ગ્રંથ; શ્રુત જ્ઞાન, સર્વજ્ઞનો ઉપદેશ, સર્વજ્ઞનો ઉપદેશ પ્રતિપાદક ગ્રંથ; કેવલ, મનઃપર્યવ, અવધિ, જ્ઞાન; ગણધરે રચેલ દ્વાદશાંગી સિદ્ધાન્ત.

પરોક્ષ પ્રમાણનો પાંચમો ભેદ=(આગમ પ્રમાણ), જ્ઞાન, સામ દામ દંડ ભેદ રૂપ ઉપાય, વ્યવહાર વિશેષ

વ્યાકરણમા 'આગમ' એવી અમુક સંજ્ઞા છે. (**પંચમ્યન્તથી વિધીય માન અને** અન્ત શબ્દથી નિર્દિષ્ટ કરેલ તે આગમ).

ભેદ—સામાન્યતઃ આગમ લૌકિક અને લોકોત્તર **એવા ભેદવાળો છે.** લૌકિકમા મિથ્યાદૃષ્ટિ અન્યતીર્થિકોએ પોતપોતાની બુદ્ધિથી **કલ્પેલ રામાયણ** ભારત વેદાદિનો સમાવેશ થાય છે. લોકોત્તરમા શ્રી તીર્થંકર સર્વજ્ઞ ભગવાને કથિત દ્વાદશાંગ વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

બીજે પ્રકારે ભેદ લખતા સૂત્રાગમ, અર્થાગમ **અને સૂત્રાર્થાગમ એમ** ત્રણ ભેદ છે. સૂત્ર રૂપ આગમ=સૂત્રાગમ, અર્થ રૂપ **આગમ=અર્થાગમ; અને** સૂત્ર અર્થ બન્ને રૂપ આગમ=સૂત્રાર્થાગમ; (આ લોકોત્તર તથા **લૌકિક આ-** ગમોના પ્રભેદો તરીકે પણ ગણી શકાય.)

ત્રીજા પ્રકારે ભેદ ગણતા આત્માગમ, **અનન્તરાગમ, પરમ્પરાગમ; આત્માગમ=**ગુર્વાદિના ઉપદેશ વિના સ્વયઅર્થનો તીર્થંકરને **જે આગમ તે; અનન્તરાગમ**=ગણધરોને જે અર્થનો આગમ તે. **પરમ્પરાગમ=ગણધરાદિના** શિષ્યોને તથા અન્યને જે અર્થનો આગમ તે.

(અભિધાન રાજેન્દ્ર કોષ.)

आशातना–आसायणा.

અર્થ—आ=समन्तात् ज्ञानादि गुणाः । शात्यन्ते=ध्वस्यन्ते यया सा आशातना ॥ જેનાથી જ્ઞાનાદિ ગુણોનો નાશ થાય તેને **આશાતના** કહે છે. ગુર્વાદિના પ્રતિકૂલ રહેવુ, શાસ્ત્ર નિષિદ્ધનું સેવવુ, **અપમાન, વિગેરે.**

ભેદ—દેવ, તીર્થંકરની આશાતના જઘન્ય, **મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ, એમ** ત્રણ ભેદવાળી છે. સાક્ષાત્ તીર્થંકરના સમયમા વિદ્યમાન તીર્થંકરની **અને હાલ** જીન ભુવન, દેવ પ્રતિમા, તેની આશાતના તે પણ તીર્થંકર **આશાતના**—દેવ આશાતના કહેવાય.

જઘન્ય આશાતના (જીનભુવન આશાતના) **એ છે કે પાન ખાવું,** પાણી પીવુ, ભોજન કરવું, જોડા પહેરવા, સ્ત્રી સેવવી, **શયન કરવું, થુંકવું** મૂત્ર કરવુ, વિષ્ટા કરવી અને જુગાર રમવુ આ દશ **વસ્તુને જીનભુવનમા** કદિ પણ કરવી નહી એવી શાસ્ત્રાજ્ઞા છે.

મધ્યમ (જીનભુવન) આશાતના એ છે કે **મૂત્ર કરવું, વિષ્ટા કરવી,** પાણી પીવું, યાન (વાહન), આસન, શયન, સ્ત્રીનુ સેવન, **પાન, થુકવું, જુગાર,** જૂઆઈ પલોયણ (?) વિકથા, પલાંઠી વાળવી, **પગ પ્રસારવા, પગ ઉપર**

પગ ચડાવવા, હાસ્ય મશ્કરી કરવી, માત્સર્ય, સિંહાસનાદિનો પરિભોગ, કેશ, શરીરની વિભૂષા કરવી, છત્ર રાખવું, તરવાર ગખવી, મુકુટ રાખવો, ચામર ઢોળાવવા, જીનભુવનમા મારાદિને મૂકવા, યુવતીઓ સાથે વિહાર કરવો, બિડુંપામંગાય (?), મુખકોશ ન બાંધવો, મલિન વસ્ત્રે તથા શરીરે પ્રવેશ કરવો, જીન પૂજનમા એકાગ્રતા ન રાખવી **सचित्त दविआण विमुआणम अचित्त दव्वि अवुसरणम, गेग माडि अत्तचि,** જીન દર્શન થતા હાથ ન જોડવા, જીન દર્શન થતા પૂજા ન કરવી, ખરાબ પુષ્પાદિથી પૂજવુ, અનાચાર પ્રવૃત્તિ, **जिण पडिणी अनिवारण, चैत्य दव्वस्सु बेहणमा मइ मामत्थि उवाणह पुव्वं चिइ वन्दणाइ पढणंच ॥ ४० ॥** આ ચાલીશ મધ્યમ આશાતના જાણવી.

ઉત્કૃષ્ટ (જીનભુવન) આશાતના એ છે કે ગળખા નાખવા (૧), રમત કરવી (૨), ક્લેશ કરવો (૩), ધનુર્વેદાદિક કળા શિખવી (૪), કોગળા કરવા (૫), પાન ચાવવું (૬), પાન ચાવેલુ થુકી નાખવું (૭), ગાળો દેવી (૮), મળમૂત્ર કરવુ (૯), શરીર ધોવુ (૧૦), હજામત કરાવવી (૧૧), નખ ઉત ો કેકવા (૧૨), લોહિ નાખવું (૧૩), ખાવાનુ ખ (૧૪), શરીરની ચામડી નાખવી (૧૫), પિત્ત [illegible] કર [illegible] દાત નાખવા (૧૮), શરીર, પગ આદિ દબાવવુ (૧૯), પશુ પક્ષ [illegible] ધવા (૨૦), દાત, આખ, ગાલ, નખ, નાક વિગેરેનો મેલ નાખવ. (૨૧), (૨૨), (૨૩), (૨૪), (૨૫), મસ્તક કાન શરીરનો મેલ નાખવો (૨૬), (૨૭), (૨૮), ભૂત પ્રેતાદિ કાઢવા મંત્ર કરવો (૨૯), પોતાના વિવાહાદિક કાર્ય માટે એકત્રિત થવુ (૩૦), વ્યવહાર સબન્ધિ પત્ર વિગેરે લખવા (૩૧), પોતાના દ્રવ્યના ભાગ પાડવા (૩૨), પોતાના ધનનો ભંડાર કરવો (૩૩), પગ ઉપર પગ ચડાવી બેસવુ (૩૪), છાણ થાપવું, વસ્ત્ર સુકવવા, વડી સુકવવી, પાપડ સુકવવા, દાળ સુકવવી, (૩૫) (૩૬) (૩૭) (૩૮) (૩૯), રાજાદિના ભયથી સંતાઇ જવુ (૪૦), પુત્રાદિના વિયોગાદિથી રોવુ (૪૧), સ્ત્રીઆદિની કથા કરવી (૪૨), બાણ-ધનુષ્ય વિગેરેનુ બનાવવુ (૪૩), અશ્વાદિ તિર્યંચોને બાંધવા (૪૪), અગ્નિ સળગાવી તાપવુ (૪૫), રાંધવુ (૪૬), દ્રવ્યાદિની પરીક્ષા કરવી (૪૭), નિસ્સિહી રૂપ ધર્મના દરેક સાંસારિક કાર્યના ત્યાગના સૂચક રૂપ શબ્દો ન બોલવા (નૈષેધિકી ભજન) (૪૮), છત્ર, વાહન, શસ્ત્ર, ચામર જીન ભુવનની અંદર લાવવા (૪૯) (૫૦) (૫૧) (૫૨), વિકલ્પ કરવા (૫૩), તેલાદિ ચોળાવવુ (૫૪), સચિત્ત વસ્તુઓ જીનભુવનમા લઇ જવી (૫૫), અચિત્ત–આભરણાદિને ત્યાગ કરીને જવુ

(૫૬), અવર્ણવાદ બોલવા (૫૭), તીર્થંકર પ્રતિમા દેખી તુર્તજ હાથ ન જોડવા (૫૮), ઉત્તરાસંગ–ખેસ ન નાખવો (૫૯), મસ્તક ઉપર મુકુટ ધારણ કરવો (૬૦), માથાની પાઘડી વિગેરે બાંધવું (૬૧), પાઘડીમા પુષ્પાદિ નાખવાં (૬૨), હુડા (૬૩), કોડી, દડો વિગેરે રમવુ (૬૪), જોહાર કરવો (૬૫), ભાંડ વિગેરેનો ક્રીડા કરવી (૬૬), કોઇનો તિરસ્કાર કરવો (૬૭), અપકારી લેણદાર વિગેરે પુરવા (૬૮), રણસંગ્રામ કરવો (૬૯), બાળકોના વાળ ઉતારવા (૭૦), પલાઠી બાંધવી (૭૧), ચાખડીયો પહેરવી (૭૨), પગ પ્રસારવા (૭૩), પુટપુટિકા દાપનમ (પુટપાક) દેવા (૭૪), કીચડ કરવો (૭૫), પગ આદિ ઉપર લાગેલ ધૂળને ઝાટકવી (૭૬), મૈથુન સેવવુ (૭૭), જુ લીખ ફેંકવા (૭૮), જમણ કરવું (૭૯,) લિંગ ઉઘાડુ કરવુ (૮૦), વૈદ્યક કરવું (૮૧), વાણિજ્ય કરવું (૮૨), પથારી વિગેરે કરીને સુવુ (૮૩), પાણી પીવા માટે મુકવું (૮૪), ઇત્યાદિક દરેક કાર્યજીનાલયમા કરવાથી આશાતના થાય છે, માટે તેનો નિષેધ છે. આ સિવાય પણ હસવું કરવું વિગેરે જીનેન્દ્રની ભકિતસૂચક કાર્ય વિના સર્વ કાર્યો આશાતના રૂપ સમજવા. તે આશાતનાથી સાધુ તથા ગૃહસ્થ બન્નેને ભવભ્રમણ કરવું પડે છે.

શેષ્ય' આશાતના નીચે મુજબ છે:—રાત્નિક—

ક લાબા પર્યાયવાળાને પાતાના વસ્ત્રનો છેડો વિગેરે અડે તે પ્રમાણે ચ (૧), મોટાની આગળ ચાલવું (૨), સાથે (બરોબર) ચાલવુ (૩), મોટાની આગળ બેસવું (૪), તેની બરોબર બેસવું–(તુલ્ય દરજ્જે દેખાય તેમ પાસે, પડખે બેસવુ) (૫), મોટાના આસને બેસવુ (૬), મોટાની આગળ શય્યા કરવી (૭), પડખે શય્યા કરવી (૮), મોટાની શય્યામા–આસનમા શય્યા કરવી (૯), વિચાર ભૂમિમા (ઝાડે જવુ) મોટાની પહેલા પાણી લેવુ (૧૦), મોટાની પહેલાં ગમનાગમન આલોચવું (૧૧), રાતને વખતે "કોણ જાગે છે ?" એ પ્રમાણે મોટાએ પુછયું હોય તે સાભળ્યા છતા જવાબ ન આપવો (૧૨), મોટાની પહેલા બોલવુ (૧૩), અશન પાન–ખાદિમ–સ્વાદિમને વહોરી બીજાની પહેલા આરોગે (૧૪), મોટાને પુછ્યા વિના બીજાને ભક્તાદિ આપવુ (૧૭), પોતે સર્વથી સારી વસ્તુ ખાવી. (૧૮), પ્રયોજન વશાત્ મોટા બોલાવે તે ન સાભળવું (૧૯) મોટાના સામે મોટા શબ્દથી બોલવુ (૨૯), મોટાએ બોલાવ્યો કે "મસ્તક વડે વાદું છુ" એમ બોલવુ જોઇએ, તેના બદલામા 'શુ કહે છે ?' એમ કહેવુ (૨૧), મોટા કોઇ કાર્ય માટે પ્રેરણા કરે તેને 'તું કોણ પ્રેરણા કરનાર ?' એ પ્રમાણે કહેવું (૨૨), આચાર્ય તેમજ

ગ્લાનની સેવા કેમ નથી કરતો એ પ્રમાણે રાત્નિક (ચારિત્ર વૃદ્ધ) કહે ત્યારે "તું કેમ પરિચર્યા નથી કરતો ?" એ પ્રમાણે કહેવું (૨૩), ગુરુ ધર્મ કહે ત્યારે અન્યત્ર મન રાખવુ (૨૪), ગુરૂ કથા કરે ત્યારે કહે કે નથી સંભારતો. (અર્થાત્ કથામાં ભુલ પડે તો તુર્તજ કહે કે શું નથી સાભરતી ?) (૨૫), ધર્મ કથા છેદવી (ગુરૂ ધર્મ કથા કહેતા હોય, અને વચમા પોતે કહેવા માડવુ) (૨૬), ગોચરી વેળા થઈ છે તે પ્રમાણે કથાની વચમાં બોલી કથાનો ભગ કરવો (૨૭), મોટા આવે ને ઉભા ન થવું. (૨૮), મોટાના સંથારાને પગ અડાડવો, (૨૯), ગુરૂના સંથારા ઉપર બેસવું (૩૦), ઉચા આસન ઉપર બેસવું (૩૧), તુલ્ય આસન ઉપર બેસવું (૩૨), મોટાએ કાંઈક કહ્યુ તેને પોતાના આસને બેઠો બેઠો સાભળે અને ઉત્તર આપે (મોટાની પાસે જઈને ઉત્તર આપવો જોઈએ) (૩૩).

મૂળ સૂત્રમા કહેલ તેત્રિશ આશાતના નીચે મુજબ છે:—

અરિહન્ત આશાતના (૧), સિદ્ધ આશાતના (૨), આચાર્ય આશાતના (૩), ઉપાધ્યાય આશાતના (૪), સાધુ આશાતના (૫) સાધ્વી આશાતના (૬), શ્રાવક આશાતના (૭), શ્રાવિકા આશાતના (૮), દેવાશાતના (૯), આલોકાશાતના (૧૦), પર લોકાશાતના (૧૧), કેવલિકથિત ધર્માશાતના (૧૨), દેવ મનુષ્ય સ્થવીર લોકાશાતના (૧૩), સર્વ પ્રાણ ભૂત જીવ સત્વાશાતના (૧૪), કાલાશાતના (૧૫), ચુલાશાતના (૧૬), શ્રુતદેવતા આશાતના (૧૭), વાચનાચાર્યઆશાતના (૧૮), યથા અવિદ્ધ દોષ વડે દુષ્ટ એવા શ્રુતનુ પઠન એવી આશાતના (૧૯), વ્યત્યા મ્રેડિત મંત્રોને અહી તહીંથી શ્રુતના અક્ષરો બોલવા (૨૦), હીનાક્ષર બોલવું (૨૧), અધિકાક્ષર શ્રુત બોલવું (૨૨), પદ વડે હીન શ્રુત બોલવુ (૨૩), વિનય રહિત શ્રુત બોલવું (૨૪), ઉદાત્તાદિ ઘોષ રહિત બોલવું (૨૫), વાક્ કાયના યોગ રહિત બોલવું (૨૬), ગુરૂ મહારાજે સારૂં આપ્યુ પરંતુ પોતાને કલુષિત હૃદયથી ખરાબ લાગવું (૨૭), અકાળે શ્રુતનો સ્વાધ્યાય કરવો (૨૮), કાળે સજ્ઝાય ન કરવો. (૨૯) અસજ્ઝાયમા સજ્ઝાય કરવો (૩૦), સજ્ઝાયમા અસજ્ઝાય કરવો (૩૧) વિપરીતાક્ષરે શ્રુત પઠન કરવું (૩૨). કેવલિકથિત ધર્મના બે ભેદઃ શ્રુત ધર્મ, ચારિત્ર ધર્મ. તેથી શ્રુત ધર્માશાતના અને ચારિત્ર ધર્માશાતના એમ બે ભાગ થવાથી ૩૩ આશાતનાઓ થઈ.

(અભિધાન રાજેન્દ્ર કોષ.)